

SELÇUKLU DÖNEMİ KADIN HAYRATI*

MÜJGÂN CUNBUR**

Türk kadınlarının geçmiş asırlarda cemiyet içindeki durum ve konumları üzerinde çok durulmuş, bu bahisle ilgili çalışmalar ve yayınlar da yapılmıştır. Bu geniş konu içinde Türk kadınının hayır ve iyilik severliği ile kurdukları vakıflara da temas edilmiştir.

Kültür tarihimiz açısından Türk vakıf ve hayratının tartışılmaz bir önemi vardır. İşte bu önemli bahsin Türk kadınlığını ilgilendiren bölümünden belirli bir zaman kesiti içindeki parçası ele alınıp bu yazıda sunulmağa çalışılacaktır.

Üzerinde durulacak bu zaman kesiti, Türkler'in İslâm'la tanışıp şeref bulduğu ilk asrı hemen izleyen dönemdir. Yani Türkler'in yalnız devlet işlerinde, siyasette ve savaşta değil, bilimde, sanatta, bütün kültür alanlarında büyük atılımlar yaptığı Selçuklu dönemindeki kadınların hayratından bir kısmı tanıtılacaktır. Ancak, yalnız Selçuklu hatunlarının vakıflarından söz edilmeyecek, bu arada Danişmentli, Artuklu, Saltuklu veya Kirmanşahlar'dan bazı hatunların eserleri de bahis konusu olacaktır.

Selçuklu dönemi kadın hayratı ve vakıflarını

a) Bizzat kadınların kendileri tarafından yaptırılanlar

b) Kadınlar adına eşleri, kardeşleri ve çocukları tarafından yaptırılanlar diye iki bölümde incelemek mümkündür.

Ancak bu çalışmada bu bölümlere yapılmadan, hayır eserlerinin büyüklüğüne ve küçüklüğüne de bakılmadan, vakıflar tesbit edilebilen kronolojik sıraları ile gözden geçirilecek, bu arada bu dönem hatunlarından bir kısmının bilgi bulunabildiği kadarıyla kişilikleri de tanıtılacaktır.

Türk vakıf geleneğinin Selçuklular'ın öncesine giden bir başlangıcı vardır. Selçuklu hatun hayrat ve vakıflarının da bir ön devri olmuştur. Bunun delillerinden ikisini Chavannes'dan naklen Prof. Dr. Osman Turan şöyle ifade etmiştir:

* 30 Aralık 1993 günü Türk Dil Kurumu konferans salonunda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi'nce düzenlenen konferansın genişletilmiş metnidir.

** Dr., Atatürk Kültür Merkezi Aslı Üyesi.

“Göktürkler’de VIII. asırda, Keşmir’de Hatun ve Yel-tekın, Gandara’da Hatun ve oğlu Tekın-şad tarafından yapılan Buda tapınakları yerliler için yapılmış olmak icab eder.”¹

Bu cümlede Türk kadınlarının eş ve oğullarıyla kamu yararına yaptırdıkları ilk hayır eserlerine iki örnek dikkati çekmektedir.

Dr. Emel Esin de Uygurlar zamanında bazı Konçuyaların Buda mabetleri yaptırdıklarından ve bu hayırsever kadınların resimlerinin tapınakların duvarına çizilmiş olduğundan bahsetmiştir.

Prof. Dr. Saadet Çağatay ise bir Uygur Konçuyu’nun ağaç parçası üzerine hakkedilmiş vakfiyesinden bir bölümü yayımlamıştır.²

Bu başlangıcı takip eden Selçuklu döneminde kadınların hayır işlerine daha büyük bir gayretle eğildikleri görülür. Bunda Türkler’in o yüzyıllarda yeni girdikleri İslâmî inanç sisteminin hayra ve sadakaya verdiği büyük önemin de rolü vardır. Bu dönemde vakıf kurumunun genelde büyük bir gelişme gösterdiği dikkati çeker.

Necmüddin Razi, *Mirsâdu’l-İbâd* adlı ünlü eserinde Selçuklular zamanında yapılan hayır eserlerini, vakıflarını ve diğer gelişmeleri kısaca şöyle değerlendirir:

“Müslümanlar emniyet, âsâyiş ve huzuru Selçuklu hânedânının mübârek sancağı gölgesinde buldular. Bu dindâr hükümdârlar zamanında yapılan medreseler, hanikâhlar, ribâtlar, hastahâneler, köprüler ve başka hayır müesseseleri hiç bir devirde vücûda getirilmemiş; âlimlere, zâhidlere ve halka gösterilen himâye ve şefkat, girişilen gazâlar ve kazanılan zaferler hiç bir zamanda vuku’ bulmamıştır.”³

Büyük bir kısmı zamanın yıkıp yok eden gücü tarafından ortadan kalkmış olmakla birlikte, Selçuklu sultanları, emirleri, beğleri yanında gâzîleri, hattâ Ahileri bazıları günümüze kadar ayakta kalabilen pek çok hayır eseri yaptırıp bırakmışlardır. Bunlardan başka Selçuklu hatunlarının yaptırdığı, onların adını taşıyan pek çok hayrat vardır.

Selçuklu Hatunları bu hayır eserlerinden büyük bir kısmını kendi şahsî servetleriyle meydana getirmişlerdir. Bu servetlerin bir kısmı hatunla-

¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1966, s. 134; yazar *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965 adlı eserinde Tekin-şad’dan Tuğşad adıyla bahseder. E. Chavannes, *Documents sur les Tou-kioüe Occidentaux*, St. Petersburg 1903, s. 345.

² “Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden”, Uygurcadan çeviren: Saadet Çağatay, *Vakıflar Dergisi*, sayı II, Ankara 1942, s. 187-188.

³ Necmettin Razi, *Mirsâdu’l-İbâd*, Tahran, s. 11-13.

rın “ıktâ” gelirleri, bir kısmı kendilerinin kılıç hakkı olarak savaşlarda kazandıklarıdır. Tarihlerde okunmaktadır ki bu hatunlar, savaş esnasında eşleri zor durumda kaldıklarında, kendi maiyetlerindeki askerlerle birlikte atlanıp kılıçlarını kuşanıp bizzat savaşa girmişler, hatta muharebenin kaderini değiştirip kocalarını zafere ulaştırmışlar ve savaş ganimetlerinin üleştirilmesinde de paylarını almışlardır. Bu tür olayların en güzel örneği Tuğrul Beğ’in eşi Altuncan Hatun’dur.

Tuğrul Beğ’in bu akıllı ve dirayetli eşi Selçuklu tarihinde adını bildiğimiz ilk hayır ve hasenat sahibi, iyilik-sever hatundur.

Altuncan Hatun, Harezmşah’tan genç yaşta dul kalmış soylu bir Türk hanımıdır. İlk evliliğinden Enuşirevan adlı bir oğlu vardır. Tuğrul Beğ bu temiz ahlâklı, edep-erkân sahibi, kültürlü ve güzel kadına dünürücü olarak veziri Âmidü’l-Mülk Kundurî’yi yollamıştır. Altuncan Hatun, Selçuklu Sultanı’nın teklifini kabul etmiş, evlenip oğluyla birlikte Selçuklu sarayına yerleşmiştir. Prof. Dr. Osman Turan, *Ahbâru’l-Devle* ve Hinduşâh’ın *Tecârübü’s-Selef*’inden naklen “Onu sultana getirmek için giden vezir Âmidü’l-Mülk’ün bir hatası yüzünden hadım edildiği veya bizzat kendisini hadım eylediği ve bu hususta bir takım söylentilerin çıktığı rivayet edilmiştir.” derki Altuncan Hatun’un Tuğrul Beğ’den çocuğu olmayışını bu söylentilere bağlayabiliriz.⁴

Sıbt İbnü’l-Cevzî ise *Mir’atü’z-Zamân fi Târîhi’l-Ayân* adlı tarihinde onun “ümmü veled” yani çocuk annesi olduğunu yazar ki bu, ilk eşinden olan oğluna ait bir bilgi olmalıdır. Bu eserde, o devir tarihlerinde pek de görülmedik bir biçimde Altuncan Hatun’a beş altı satırlık bir paragraf ayrılmış, Hatun’un çok dindâr olduğu, davranışlarıyla tanındığı, takva ve temizliğiyle ün kazandığı, in’am u ihsân, hazm u azm sahibi olduğu, fikrinin dinlendiği, çok sadaka verdiği yazılmıştır.⁵

İbn Tağrıberdî de bu fikirleri teyid ederek Altuncan Hatun’un son derece dinine düşkün, Allah’ın emirlerini dinleyip yasaklarından çekinen, pek çok hayır ve hasenatı olan, azim ve irade sahibi, kendine has görüş, fikir ve tedbirleri bulunan, kocası tarafından sözleri dinlenen, bir çok hususta kendisine akıl danışılan, gerektiğinde ordunun başına geçip askere

⁴ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 99; Sadreddin Ebi’l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseyinî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye*, Türkçeye çeviren: Necati Lugal, Ankara 1943, s. 24; Hinduşâh, *Tecarübü’s-Selef*, s. 261.

⁵ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’atü’z-Zamân fi Târîhi’l-Ayân*, Yayımlayan: Prof. Dr. Ali Sevim, *Belgeler*, cilt XIV, sayı 18, Ankara 1989-1992, s. 92.

kumanda eden, elinde kılıcıyla düşmanlara karşı savaşan bir kadın olduğunu söyler.⁶

Çok yapıcı kişiliğiyle kendini Selçuklu sarayına kabul ettiren Altuncan Hatun'un cesur, devlet işlerini bilir, dediğini yaptırır bir kadın olduğu şüphesizdir. Nitekim Sıbt İbnü'l-Cevzî de Tuğrul Beğ'in çok karışık devlet işlerini onun aklına ve reyine havale ettiğini bildirir.⁷

Prof. Dr. Faruk Sümer de, bu duruma vakıf olan Bizans İmparatoru'nun Tuğrul Beğ'e elçi gönderdiğinde, Altuncan Hatun'a da çok değerli hediyeler yollamaktan geri kalmadığını, özellikle iki devlet arasında barış sağlanmasında Tuğrul Beğ katında Altuncan Hatun'un tavassutta bulunmasını istediğini bir makalesinde açıklar.⁸

Altuncan Hatun'un Selçuklu devletinin zor durumlara düştüğü zamanlarda büyük bir temkin, güç ve disiplinle işe el koyup başarıya ulaştığına İbrahim Yinal isyanının bastırılması olayı bir delildir.

Bu isyan başladığı sırada Altuncan Hatun, maiyeti ve askeriyle birlikte, Abbasî hilâfetini âsi kumandan Besasirî'ye ve Şiî baskısına karşı korumak ve güvenliği sağlamak üzere Bağdat'tadır. Vezir Âmidü'l-Mülk ve kuvvetleri de beraberindedir. Bu durumda bir bakıma Bağdat'ın ve Halife'nin savunması Altuncan Hatun tarafından üstlenilmiş demektir. Ancak bir süre sonra İbrahim Yinal isyanını bastırmak üzere Hemedan'a giden Tuğrul Beğ'den kötü haberler alınmaya başlanır. Tuğrul Beğ, İbrahim Yinal'a yenilmiş, Hemedan'a sığınmış, vezirine, eşine ve üvey oğluna mektuplar yazarak Bağdat'ı bırakıp mevcut kuvvetleriyle kendine yardıma gelmelerini istemiştir. Bu haberler ve mektuplar üzerine herkesin ne yapacağını şaşırıldığı, hattâ Vezir Âmidü'l-Mülk Kunderî ile Halife'nin, Tuğrul Beğ'in üvey oğlunu tahta çıkarma hazırlıklarına başladıkları sırada Altuncan Hatun tam bir otorite ile işi ele alır, Halife'yi dinlemez, Vezir'i yanından uzaklaştırır, hattâ kendisine itiraz eden oğlunu zincire vurdurur. Halife'nin kendisini tevkif etmek istemesi üzerine de kuvvetleriyle Ahvaz'a kaçar, Oğuz askerlerini emrine alarak Hemedan üzerine yürür, İbrahim Yinal'la savaşır onu yener, devleti yıkılmaktan kurtarır. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen bu konuyla ilgili olarak şunları yazar: "İşte örnek bir Türk kadınının destana benzeyen kahramanlık hikâyesi... Ordular sevk ve idare eden, devletin yüksek menfaati için her tehlikeyi göze alan, hiç bir feda-

⁶ İbn Tağrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zahire*, cilt V, s. 67.

⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 75.

⁸ Faruk Sümer, "Eski Türk Kadınları", *Türk Yurdu*, Eylül 1954, sayı 3, s. 192.

kârlıktan kaçınmayan, bu yolda karşısına çıkan öz oğlunu bile zincire vurmaktan çekinmeyen, ölürken bile devleti düşünen bir Türk anası...”^{8a}

Altuncan Hatun bu devletli kadın H. 452/M. 1060 yılında hastalanır, istiska illetinden kurtarılamayarak aynı sene Cürcan’da ölür. Ölürken Tuğrul Beğ’e son bir vasiyette bulunur, Sultan’ın, hem dünya, hem de ahiret saadetine ermesi için, ne yapıp yapıp Halife’nin kızı Seyyide Fatıma Betül’le evlenmesini, kendi bütün mal varlığını da Halife’nin kızına başlık olarak vermesini ister.

O devirde Abbasî halifeleriyle aile bağı kurulmasını istemek, yalnız Altuncan Hatun’un dileği değildir, bütün devlet erkânı da bu arzudadırlar.

Tuğrul Beğ Hatun’unu kaybetmenin üzüntüsü içinde cesedi tahnit ettirir, bizzat götürüp Rey’e gömdürür.⁹

Böylesine bir hayat süren Altuncan Hatun’un hayır ve hasenat, o devirdeki deyimle “sadaka-i câriyye” sahibi olduğundan Selçuklu tarihçileri ittifak içinde bahsederler. O’nun Hazret-i Peygamber’e büyük bir sevgiyle bağlı olduğu, malını bu yola sebil ettiği de ifade olunur. Ancak şimdiye kadar Altuncan Hatun adına bağlanan bir vakıf belgesi bulunamamış, bu Hatun’un adıyla anılır bir mimarî esere de rastlanılmamıştır. Yalnız Bedrüddin el-Aynî’nin *Es-Seyfü’l-Mühenned*’inden naklen Prof. Osman Turan’ın bildirdiğine göre, Tuğrul Beğ: “Bir saray yaptırdığım zaman, yanına bir cami inşa edemezsem Allah’tan haya ederim” demiştir.¹⁰

Bu söze bakarak Altuncan Hatun’un da bir takım vakıfları olması ihtimalinden söz edilebilir.

Tuğrul Beğ eşinin vasiyetine uyarak Halife Kaim Bi-Emrillah’ın kızı Seyyide Fâtıma Betül’le nikahlanmış, Altuncan Hatun’un mal varlığı ve ıktâ arazileri Seyyide Hatun’a verilmiştir.¹¹ Bu evliliğin gerçekleşmesinde Kaim Bi-Emrillah’ın eşi, Çağrı Beğ’in kızı, Tuğrul Beğ’in yeğeni Hadice

^{8a} Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul 1976, s. 69-71; M.A. Köymen, “Devlet Kuran Örnek Bir Türk Anası”, *Millî Kültür*, Ocak 1977, sayı 1, s. 45.

⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 75; İbnü’l-Esir, *El-Kâmil fi’l-Târih*, neşreden: C.J. Tornberg, Leiden 1851-1876, cilt X, s. 12; el-Bundarî, *Zubdetü’n-nusra ve nuhbetü’l-usra*, neşreden M. Th. Houtsma, Leiden 1889, cilt I, s. 171 s. 18. Altuncan Hatun için bkz. Ö.R. Kehhale, *A’lâmu’n-nisa*, Şam 1959, cilt I, s. 171.

¹⁰ O. Turan *a.g.e.*, s. 253; Bedrüddin el-Aynî, *es-Seyfü’l-Mühenned*, s. 172; M.A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 140.

¹¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara 1972, s. 98. Seyyide Hatun için bkz. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, Hazırlayan Erdoğan Mercil, 1. cilt, İstanbul 1977, s. 44-45.

Arslan Hatun'un büyük rolü olmuştur. Arslan Hatun, Halife sarayına H. 448/M. 1056'da gelin gelmiştir; götürdüğü çeyizin büyüklüğünü tarihçiler anlatmakla bitiremezler. Halife "Hadice'tü's-Selçukiye" diye de anılan Arslan Hatun'a yüzbin dinar mihirden başka yüz görümlüğü olarak kat kat elbiseler, altın ve gümüşten yapılmış kaplar dolusu yakut, firuze ve mücevherat vermiş, bir de inci gerdanlık takmıştır. Bu evlilik Arslan Hatun'a pek de mutluluk getirmemiş, Selçuk tahtındaki yakınlarının yıldızı parladığı zamanlar itibar görmüş, Selçuklu tahtı sarsıldığı sıralarda bu Selçuklu Hatun'una Halife ve çevresindekiler çok kötü muamele yapmışlar, çaresiz kalan Hatun zaman zaman Selçuklu sarayına sığınmıştır. Kardeşi Alp Arslan'ın ölümünden sonra Halife sarayından dönmek üzere ayrılmıştır.

Kehhale Hadice binti Davud başlığı altında biyografisini verdiği Arslan Hatun'un Bağdad'da ve diğer İslâm memleketlerinde camiler, tekkeleler, maristanlar (hastaneler), medreseler ve halflar (davarlar için ağıllar) yaptırdığını yazar.¹²

Alp Arslan'ın eşi Seferiye Hatun Karahanlılar'dan Kadir Han'ın kızıdır. Hayratı olup olmadığını bilemediğimiz Seferiye Hatun, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin yazdığına göre, Altuncan Hatun tarafından Seyyide Hatun'a evlilik hakkı olarak verilen ıktâ arazinin iadesi için Halife'ye bir mektup göndermiştir.¹³

Selçuklu tarihinde ilk büyük hayrat sahibesi, Alp Arslan'ın gelini, Sultan Melikşah'ın eşi Türkân Hatun'dur. Tarihlerde Terken¹⁴ Hatun, Celâliye Hatun, Terken Hatun-ı Celâliye diye de anılır. Bir kısım tarihçilere göre Karahanlılar'dan İlig Han'ın oğlu İbrahim Tamgaç Han'ın kızıdır.¹⁵ İbnü'l-Esir, onun Karahanlılar'dan Semerkand Hükümdarı Şemsü'l-Mülk'ün amcası İsa Han'ın kızı olduğunu yazar.¹⁶ Ana ve baba tarafından soylu bir kadındır, hattâ soyunun Efrasiyab'a yani Alp Ertunga'ya dayandığı söylentileri de vardır.¹⁷ Güçlü kişiliğini bu soya çekime bağlamak da mümkün olabi-

¹² Hadice Arslan Hatun için bkz. Mehmed Zihni, *Meşahirü'n-Nisa*, İstanbul 1294, cilt 1, s. 23 ve s. 190; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 3, 10, 50, 55-56, 99, 132 vd., Kehhale, *a.g.e.* Beyrut yeni baskı, cilt I, s. 332.

¹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁴ O. Turan, "Terken Unvanı Hakkında", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1944, cilt I, s. 67-73; Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, s. 235-246; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 241. (Hazırl. M.A. Köymen, İstanbul 1990.

¹⁵ O. Turan, *a.g.e.*, s. 240, s. 158.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, cilt IX, s. 301, cilt X, s. 239, 314.

¹⁷ Sadreddin el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 51; *Selçuk-nâme*, cilt 2, s. 30.

lir. Türkân Hatun, Sultan Melikşah'la 1065 yılında evlenmiş, Merv'e beraberinde 1000 Türk köle ve cariye ile gelmiş ve büyük bir çeyiz getirmiştir. Alparslan, oğluna Türkân Hatun'u alırken, kızını da Şemsü'l-Mülk ile evlendirmiştir.

Türkân Hatun güzel, akıllı ve çok muhteris bir kadındır. Kısa zamanda Melikşah'ın üzerinde ve devlet işlerinde büyük nüfuz kazanmıştır. İktâ'ları, İbnü'l-Cevzî'nin bildirdiğine göre, kendine bağlı bir divanı, şahsî ve idarî işlerini yürüten memurları, hattâ Tâcü'l-Mülk Ebu'l-Ganâim gibi vezir makamında sayılabilecek bir adamı vardır. Bu zât, ilerde görüleceği üzere Selçuklular'ın ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk'ün yerine vezir yapılacaktır.¹⁸ Türkân Hatun'un emrinde ikibin kişilik bir süvari kuvvetinin hazır bulunduğunu da tarihler bildirmektedir. Bu otoriter kadın, ayrıca orduyu da nüfuzu altına almış, gerek devlet işlerinde, gerekse orduda önemli mevkilere kendi adamlarını ve yakınlarını yerleştirmiştir. Devrinde ne derecede söz ve güç sahibi olduğuna şu üç vak'a yeterli delildir:

1. Kızı Mahmelek Hatun'u Abbasî Halifesi El-Muktedi Bi-Emrillah ile evlendirmesinde, söz kesiminden düğüne kadar her safhada Türkân Hatun'un istedikleri yapılmış, hemen bütün şartları kabul edilmiştir.¹⁹

2. Nizâmü'l-Mülk'le mücadelesinde önce Melikşah ile, iki Selçuklu sultanına vezir olarak hizmet etmiş, bu ünlü devlet adamının arasını açmış, onu yıpratmıştır. Nizâmü'l-Mülk Ekim 1092'de Nihavent yakınlarında bir bâtinî tarafından öldürülünce, Türkân Hatun'un önünden bu engel kalkmış olur.²⁰

3. Oğlu Mahmud'un veliaht ve sultan, Mahmelek Hatun'dan doğan torununu halife yapmak için çabalayan Türkân Hatun, Melikşah'ın ilk eşi Zübeyde Hatun'dan olan büyük oğlu Berkiyaruk'u veliahtlıktan uzaklaştırıp henüz dört-beş yaşlarında bulunan kendi oğlu Mahmud'u veliaht yapmak için uğraşmıştır.²¹ Bu konuda da ancak Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden sonra başarıya ulaşabilmiştir. Torunu Cafer'i de halife yapmak için çalışmış, kızı Mahmelek genç yaşında ölünce torununu Isfahan'a yanında getirtmiştir. Küçük çocuğa "Halife" diye hitap ettiği, Isfahan sarayını hilâfet sarayı yapmak istediği rivayet olunur. Oğlu Mahmud'u Selçuk tahtına varis yapma işinde halife ile anlaşınca torununu Bağdat'a göndermek mecburiyetinde kalır.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk va'l-Haydarab*, 1399, cilt IX, s. 84.; *Selçuk-nâme*, cilt 1, s. 164.

¹⁹ O. Turan *a.g.e.*, s. 162-163; *Selçuk-nâme*, cilt 1, s. 157-158.

²⁰ O. Turan, *a.g.e.*, s. 169; *Selçuk-nâme*, cilt 1, s. 164, c. II, s. 9-17.

²¹ *Selçuk-nâme*, cilt II, s. 15.

Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden bir ay sonra Melikşah da Bağdat'da zehirlenerek öldürülür. Bu ölümden halk, halifeyi, Nizâmü'l-Mülk'ün adamları ile Türkân Hatun'u suçlu bulmuştur. Türkân Hatun'un bu sıradaki bazı davranışları gerçekten şüphe çekicidir.

Hatun, Melikşah'ın önce ölümünü halktan gizlemiş, yas törelerinin uygulanmasını yasaklamış, kimse yas tutup dövünememiş, atların kuyrukları kesilmemiş, kimse göz yaşı dökmemiş, dahası Sultan'ın cenaza namazı bile kılınmamıştır. Olanları İbnü'l-Esir uzun uzun anlatır; *Selçuknâme*'de de geniş bilgi vardır.²²

Sultan Melikşah'ın ölümüyle Selçuk devleti sarsılmış, taht kavgaları başlamış, 20.000.000 altın dinar sarfeden Türkân Hatun yanına çektiği devlet adamlarının ve bazı komutanların yardımıyla 26 Kasım 1092 günü beş yaşındaki oğlunun sultanlığını ilân etmiştir.²³ Asıl veliahd Berkiyaruk'la başladığı silâhlı mücadelede taraftarlarından bir kısmı Berkiyaruk kuvvetlerine katılınca Türkân Hatun da Melikşah'ın amcasının oğlu Gence Meliki İsmail'e evlenme teklif eder ve saltanata iştirak vaadinde bulunur.

Türkân'ın teklifini kabul eden İsmail, Berkiyaruk'la savaşa girer, Şubat 1093'te yenilir. Yalnız kalan Türkân Hatun bu kere Suriye Selçuklu Hükümdarı Tutuş'a bazı vaatler yapar. Halk daha önce İsmail'i istemediği gibi, Tutuş'la birleşmeyi de kabul edemez, sonuçta bir suikaste Türkân Hatun öldürülür.²⁴

Türkân Hatun'un kendi lehine hırsla giriştiği bu tür olaylar devletin sarsılmasına, iç savaşların başlayıp sonuçta imparatorluğun parçalanmasına yol açmıştır.

Türkân Hatun bu kötü sonuçlu işleri unutturmak istercesine, ve belki ilerde lânetle anılacak adını temize çıkarmak için, belki de vicdanını susturmak ve rahat ettirmek ya da İslâm dininin hayır ve vakıf yapma konusundaki emirlerini yerine getirmek, bu emirlere uymak gayesiyle bir takım hayrat yapmaya çalışmıştır.

Türkân Hatun'un nerede, ne zaman yapıldığı tesbit edilebilen bu hayır eserlerinden biri Bağdat'daki Türkân Hatun Camii'dir. 1075-1094 yıl-

²² *A.g.e.*, cilt II, s. 29; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 172-173.

²³ *Selçuknâme*, cilt II, s. 30-31.

²⁴ *A.g.e.*, cilt II, s. 32; A. Sevim, *Suriye Selçukluları*, I, Ankara 1965, s. 117, Terken Hatun'un ölümü Ramazan 487/Eylül-Ekim 1094'te İsfahan'dadır; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 176-177; O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1966, s. 206; Kehhale, *a.g.e.*, cilt I, s. 169-171.

ları arasında inşa edilen bu cami, Bağdat'da sık sık vuku bulan su taşkınlarından birinde yıkılmıştır.²⁵

Türkân Hatun, Bağdat'da bulunduğu yıllarda kendi adıyla anılan bir de medrese yaptırmıştır. Bu yapı Selçuklular devrinde Hanefiler için yaptırılmış üçüncü medresedir. Türkân Hatun Medresesi, Nizâmü'l-Mülk'ün yaptırdığı Nizamiye Medresesi kadar meşhur olamamıştır. Geçmiş asırlarda yıkıldığı sanılan bu hayır eserinden de günümüze adından başka bir iz kalmamıştır.²⁶ Türkân Hatun'un medrese yanında bir de imareti bulunduğunu bu konu üzerinde çalışanlar bildiriyorlar. Türkân Hatun'un bir ribat yaptırdığı, Bağdat'dan başka şehirlerde de hayratı bulunduğu tahmin ediliyor.²⁷

Prof. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi* adlı eserinde Sivas'ta da bir Terken Hatun Medresesi bulunduğuna dair bir kaydın yer aldığı bir vakfiyeden bahseder. Bir başka Terken Hatun'a ait olduğunu sandığım bu medreseden de günümüze bir iz kalmamıştır.²⁸ Selçuklu tarihinde başka Terken Hatun'lar vardır. Bunlardan biri Sultan Sencer'in eşi olup o da Karahanlılar'dandır. Bu Hatun da, Altuncan Hatun gibi, kocasının Karahıtaylılar'la yaptığı savaşa katılmış, ancak başarılı olamamış, 1141 yılında yapılan bu savaşta esir düşüp 500.000 altın karşılığında kurtarılabilmiştir. "Yeryüzü Melikesi" diye anılan bu hatunun da ıktaları ve dîvânı vardır.²⁹

Selçuklular döneminde yaşamış bir başka Terken Hatun da Harezmşah Alâeddin Muhammed'in annesidir. Sonradan oğluna rakip olacak kadar bu hatun da hırslı bir kadındır.³⁰ Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyasetnâmesi*'nde kadınların siyasete katılmalarını uygun bulmayışını Terken Hatunlar'ın bu tür davranışlarına bağlamak gerekir.³¹

Melikşah'ın üçüncü eşi Seferiye Hatun'un da hayır hasenat sahibi bir kadın olduğunu, Mekke yolundaki sebillere su taşıyanlara büyük paralar

²⁵ Uluçam, Abdüsselâm, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara 1989, s. 209; Kehhale, *a.g.e.*, s. 171, cilt 1, Terken Hatun'un "mescidler" yaptırdığından söz eder.

²⁶ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 216; Kehhale, *a.g.e.*, cilt 1, s. 171'de Terken Hatun'un "medreseler" yaptırdığını yazar, ayrıca "müsteşfiyat: hastahaneler" yaptırdığını ekler.

²⁷ Kehhale, *a.g.e.*, s. 171.

²⁸ O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi*, s. 207.

²⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 191-192.

³⁰ O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi*, 207; Kehhale, *A'lâmü'n-Nisa*'da cilt 1, s. 168-169 hayrat ve meberrat sahibi bir Türkan Hatun'dan daha bahseder. İsmetü'd-dünya ve'd-din lâkablı bu hatun Tekeş b. İlarıslan'ın eşidir. Yine aynı eserde Zengi Atabekleri soyundan gelen Türkân binti Mes'ud'dan (öl. 640 H./M. 1242) bahsedilir. Bu kadının da Şam'da adına yapılmış medrese ve türbesi olduğu aynı eserde geçer (cilt 1, s. 171, cilt 2, s. 366 Tarhan maddesi).

³¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyaset-nâme*, İstanbul 1990, s. 235-236, s. 244.

dağıtıp sebillerin susuz kalmamasını sağladığını tarihler yazmaktadır.³² Bu açık elli Hatun, Mehmed Tapar'la Sultan Sencer'in annesidir. Kızı İsmet Hatun da 1094'te Halife el-Mustazhir B'illâh ile evlendirilmiştir. İbnü'l-Esir tarihinde İsmet Hatun'a o zamana kadar insanların görmediği bir düğün yapıldığını bildirir.³³ Halife İsmet Hatun'a özel bir saray yaptırmıştır. İsmet Hatun da hayır hasenat sahibi bir Selçuklu hanımıdır. Devrin ünlü kişilerinden Ali b. Hüseyin-i Gaznevî adına Bağdat'ın Bâbü'l-Eze veya Ezez bölgesinde bir cami, bir medrese ve imaretiyle birlikte külliye halinde bir ribât yaptırıp vakfetmiştir. Külliyenin giderlerini karşılamak üzere vakıf olarak bir çok mal ve irad bağışlamıştır.³⁴ Hattâ oğlu Halife Müsterşid'den verimli bir köyü satın alıp ribâtın giderlerini karşılamak üzere vakfına eklemiştir.³⁵ Kehhale de *A'lâmu'n-Nisâ*'sında çok hayır ve hasenat sahibesi olduğunu yazmaktadır.³⁶

İsmet Hatun'un kardeşi Mehmed Tapar da Bağdat'da Sûfîler için bir ribât ve zaviye yaptırmıştır. Beyhaki'ye göre Türklerin sür'atle İslâmlaşmasını Türkistan ve Horasan'da kurulan medrese ve zâviyelerin, bir diğer adlandırılışla da ribâtların büyük rolü olmuştur. Türkistan'da gâzîler ve yolcular için yaptırılmış binlerce ribât bulunduğu, bunlara çok zengin gelirleri olan vakıflar yapıldığı bilinmektedir. Ribâtların bir kısım görevlerini, özellikle yolcuların barındırılması görevini bir süre sonra kervansaraylar üstlenmişlerdir.³⁷ Türkmenistan'da onbirinci yüzyılda inşa edilen Dâye Hatun Kervansarayı da Selçuklu dönemi kadın hayratına ait örneklerden birisidir.

Bir ribâtı da Bağdat'ın doğu kesminde Benefşe Hatun inşa ettirmiştir. Benefşe Hatun Halife Müsta'zid Bi-Emrillah'ın zevcesi olup Türk soyundan geldiğini tarihçiler haber vermektedirler. Benefşe Hatun ribatı 1174 yılında ünlü bilgin İbnü'l-Cevzî adına Fahreddin b. Cübeyr'in konağının arsası üzerine kurulmuştur.³⁸ Ribât'ın yanında Benefşe Hatun'un ikinci bir hayratı olarak bir medrese inşa olunmuştur.³⁹

³² İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, cilt IX, s. 229.

³³ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, cilt X, s. 484. Çeyiz için bkz., *Selçuk-nâme*, cilt II, s. 42.

³⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s. 235.

³⁵ Tagrıberdî, *a.g.e.*, cilt V, s. 323.

³⁶ Mehhale, *a.g.e.*, cilt 1, s. 311.

³⁷ Ribat için bkz., M.F. Köprülü, "Ribât", *Vakıflar Dergisi*, sayı II, s. 267-278.

³⁸ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 225; Kehhale, *a.g.e.*, cilt 1, s. 149'da Benefşe Hatun'un ribat, mescitler ve köprü yaptırdığını 19 Rebi'ül-evvel 399/21 Kasım 1008'de öldüğünü yazar. Bu tarihte bir hata olmalıdır.

³⁹ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 217; Kehhale *a.g.e.*, cilt 1, s. 149'da Hanbelî fakihleri için Babu'l-Ezez'de Dicle kenarında bir medrese inşa ettirdiğinden bahseder.

Selçuklu dönemi tarihçileri Bağdat hilâfet sarayında yaşayan bir Menekşe Hatun'dan daha bahsederler. Birbirine yakın tarihlerde yaşayan, aynı çiçek adının iki ayrı telaffuzu olan Benefşe ve Menekşe Hatunlar aynı kadın mıdır? Bu soru üzerinde bir başka çalışmayı gerektiren bir konudur.

Halife el-Müstencid'in çok sevdiği Türk asıllı bir cariye olan Menekşe Hatun, İbnü'l-Esir'in yazdığına göre Halife el-Mustazi B'illâh devrinde yaşamış 1201'de ölmüştür. Babasının adı Abdullah diye belirlenen Menekşe Hatun'un eli açıklığı, ihsan ve kereminin bolluğu, hayır ve hasenat sahibi olduğu, iyilik severliği, ibadetine düşkünlüğü, yoksulları koruduğu tarihlere geçmiştir.⁴⁰

Bağdat'daki Selçuklu dönemi kadın hayratına ilerde yeniden değinmek üzere konuyu bir süre Anadolu'ya getirelim.

Anadolu'da kadın adına bağlanan ilk hayrat, 1130 yılı dolaylarında Meyyafarikin (şimdiki adıyla Silvan)de kurulan Saide Hatun Zaviyesi'dir.⁴¹ Genellikle yol kenarlarında, geçilmesi zor derbentlerde kurulan, gelen geçen yolcuları, garipleri bir veya üç gece barındırıp doyuran zaviyelerin Anadolu'nun Türkleşmesinde, Türk yerleşim merkezlerinin kurulmasında büyük rolleri olduğu bilinmektedir. Saide Hatun Zaviyesi bu bakımdan önemli bir yapıdır. Ne yazık ki bu yapı günümüze intikal edememiştir. Selçuklulardan Saide Hatun 1130 yılında ölmüş, Silvan'da Kubbetü's-Sultan'a gömülmüştür. Merhum Prof. Osman Turan 1130'da Meyyafarikin'de ölen bu kadının adının Seyyide Hatun olduğunu yazar ve onu Tuğrul Beğ'in kızkardeşi olarak tanıtır.⁴²

Aradan elli yıl geçmiştir. H. 576/M. 1180 yılında Konya'nın Ilgın ilçesinin Mahmud Hisar Tekkesi Köyü'ndeki Dediği Sultan Mescidi ile Türbesi'ni de bir Selçuklu dönemi hatunu yaptırmıştır. Bu hayratın sahibesi Sanavber Hatun, Sultan Kılıçarslan'ın azadlı cariyesidir.⁴³ Sanavber Hatun'un varlıklı bir kadın olduğu anlaşılıyor. Çünkü Dediği Sultan Mescidi ile Türbesi'ni yapan mimar, Eminüddin Mirgûn Sanavber Hatun'un kölesidir. Yapılar Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlığında inşa edilmişlerdir.⁴⁴

⁴⁰ İbn Esir, *a.g.e.*, cilt XII, s. 178.

⁴¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 109.

⁴² O. Turan, *a.g.e.*, s. 170.

⁴³ O. Turan, *a.g.e.*, s. 293. Bu eserde mescidin tarihi 590 H./1194 M. olarak tahmin edilmiştir.

⁴⁴ Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989, s. 187-188; Ömür Bakırer-Süreyya Farooqhi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", *Belleten*, 1975, cilt 39, sayı 155, 447-467.

Yine Güney-Doğu Anadolu'da Mardin Artuklu emiri Kutbeddin İlgazî'nin annesi Sitti Radviyye Hatun da bu devrin hayrat sahibesi kadınlarından. Mardin'deki Hatuniye Camii'nin bânisi olan bu hatun, Artuklular'dan meşhur Necmeddin Alpi'nin eşidir. Eşi de Mardin Ulu Camii'ni yaptırmıştır. Sitti Radviyye Hatun'un ikinci hayratı yine Mardin'de yaptırdığı Hatuniye Medresesi'dir. İki eyvanlı, revaklı avlulu, iki katlı bir yapı olan medresenin 1185'ten önce yapıldığı sanılıyor. 1206 tarihli vakfiyesi ise, medresenin duvarına hakkedilmiştir. Hatuniye Camii'nin inşa tarihi ise 1176'dır. Bu hayırsever Artuklu Hatun'un türbesi medresedeki ana eyvanın yanındaki kubbeli yapıdır. Medrese ve türbelerdeki işlemler Artuklu taş oymacılığının şaheseri sayılmaktadır.⁴⁵

Mardin Artuklu Emiri Timurtaş'ın oğlu olan Necmeddin Alpi'nin kızı Zübeyde Hatun da Ergani dolaylarında Çermik Köprüsü'nü yaptırmıştır. Köprü'nün eni 5,5 boyu 107 metredir. Yer yer düzgün aktaştan, kısmen moloz taştan, büyük kemeri de tuğladan yapılan bu köprü üç kemerlidir. 1927'de onarılmış olup günümüzde de Haburman Köprüsü diye anılmaktadır.⁴⁶

Amasya'da Yeşil Irmağ'ın iki yakasını birbirine bağlayan köprülerden ilkinin Anadolu Selçuklu Sultanları'ndan Mes'ud'un kızı Hundî Hatun'un yaptırdığı rivayet edilmektedir. Günümüzde Kuş Köprü veya Konç Köprü diye adlandırılan bu köprü, taştan yapılmıştır; dört yayvan gözlü olup bugün de kullanılmaktadır. Hundî Hatun ise babasının Amasya'daki Türbesi'nde son uykusunu uyumaktadır.⁴⁷

Yalnız köprü ve kervansaray değil, kale yaptıran hatunlar da vardır. Güney-Doğu Anadolu'da Hatuniye Kal'esi diye adlandırılan bir kal'e vardır. Evliya Çelebi, bu yapının bâniyesinin Harunu'r-Reşid'in eşi Zübeyde Hatun olduğunu yazarken *Şerefnâme*'de ise Melik Sancar'ın annesi tarafından yaptırıldığı için Sûr-ı Hatuniye diye adlandırıldığının yazılı olduğundan söz eder.⁴⁸

Biraz daha güneye inilirse Musul'da 1182 yılında yaptırılmış bir kadın hayratı ile karşılaşılır. Ümmü Melik Medresesi diye anılan bu eğitim kuruluşu Nureddin Mahmud adlı bir melikin eşi, Melik Salih'in annesi

⁴⁵ Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1991, s. 77-78. Cami için bkz., Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 241.

⁴⁶ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 86.

⁴⁷ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, cilt 4, s. 60.

inşa ettirmiştir. Bu hatun sonradan Selçuklulardan İzzeddin Mes'ud ile evlenmiştir.⁴⁹

Selçuklu dönemi hayırsever kadınları arasında “Erzurum Sahibesi” diye tanınan bir Saltuklu Hatunu da çok yönlü vakıflarıyla dikkati çeker. Saltuklu hükümdarı II. İzzeddin Saltuk'un kızı olan bu hanımın adı Mama Hatun'dur.

Mama Hatun, tarihçi İmadeddin ve İbn Vasıl'dan naklen verilen bilgiye göre 1168-1191 yılları arasında Saltuklu Devleti hükümdarlığı veya hükümdarlık niyabetinde bulunmuştur. Yalnız memleketini yönetmekle kalmamış, Eyyubîler'in 578 H./1182 M.de Sökmenliler'in merkezi olan Ahlat'ı ele geçirme için yaptıkları savaşta 10.000 askeri ile Sökmenliler'in yardımına koşmuştur. 1192'de hükümdarlığı yeğeni Nasreddin Muhammed'e bıraktığı veya bu tarihte vefat ettiği tahmin edilirken⁵⁰ Prof. Dr. Ali Sevim, konuyu şöyle açıklığa kavuşturur: “Erzurum Ulu Camii'ni yaptıran Nâsıreddin Muhammed 1190/91 yılında vefat etmiş ve yerine, kızkardeşi Mama Hatun, Saltuklu tahtına çıkmıştır. Mama Hatun, Silvan Eyyubî hükümdarı Takiyyüddin Ömer'e, Ahlat Sökmenli Beyliğine ait olan Malazgirt'i kuşattığı sırada, kuvvetleriyle birlikte yardıma gitmiş, fakat Ömer'in ölümü üzerine, şehir alınamamıştır (Ekim 1191). Mama Hatun'un Suriye ve Mısır Eyyübî hükümdarı Melikü'l-Âdil'in tavsiyesi üzerine Nablus Eyyübî valisi Fârisüddin Meymunülkasrî ile evlenme girişimi sonuçsuz kalmıştır; çünkü bu sırada Mama Hatun, Saltuklu tahtından indirilip gözaltına alınmış ve yerine Nâsıreddin Muhammed'in oğlu Alâeddin Melikşah geçirilmiştir (1200/1201)”⁵¹

Mama Hatun bir gâzî kadın, bir kahramandır. Erzurum ve Erzincan arasında Tercan'a ilk Türk mührünü basıp yüzyıllar boyu hizmet veren hayır eserlerinin de kurucusudur.

Onun Tercan'daki en büyük hayratı yüzlerce yıl gelene geçene hizmet veren Mama Hatun Kervansarayı'dır. 51X51 m. boyutlarında kare plânlı bu anıt yapıya sivri bir kemerle silmelerden oluşan öne çıkık bir taç kapıdan girilir. Kapıyı ortadaki avluya bağlayan koridorun girişinde sağlı sollu iki mihrabiye, sonra odalar ve avluya yakın kısmında yüksekçe iki niş bulunur. Bunu kesen kemerlerle desteklenmiş ikinci bir koridordan

⁴⁹ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 220.

⁵⁰ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, 1. cilt, Erzincan 1985, s. 41ğ-420, s. 267-268; Faruk Sümer, “Saltuklular”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II.

⁵¹ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçukular Dönemi*, Ankara 1993, s. 184. Bu konuda bkz., O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 17.

ahır bölmelerine geçirilir. Avlunun kuzey ve güney tarafında beşer oda, birer eyvan, batı yönünde bir büyük eyvanla yanlarında iki küçük eyvan ve köşelerde de birer büyük oda yer alır. Kesme taşlardan yapılan bu anıt eser harap haldedir, harap durumuyla bile insanı hayranlıkla etkiler ve Selçuk dönemi mimarî eserlerinin en önemli yapılarından biridir.⁵²

Kervansarayın kuzey-doğusunda Mama Hatun Hamamı bulunmaktadır. Aslı yontma taştan, örtüsü tuğladandır. Çeşitli onarımlar geçirmiş, günümüze oldukça değişerek kalabilmiştir. Sıcaklık bölümündeki eyvanlı hücrenin mimarî aslını koruduğu tahmin edilmektedir. Hamamdan Mama Hatun Köyü sakinleri ile gelip geçen yolcuların yararlanmış olmaları gerekir. Yakın zamana kadar bu hayır eseri hizmetini yapmaktaydı, bugünkü durumunu bilmiyorum.⁵³

Çevre sakinlerinin, yıkanıp arınan yolcuların ibadetleri için de kervansarayın batı cephesinde Mama Hatun Külliyesi'nin üçüncü elemanı Mama Hatun Mescidi yapılmıştır. Mescit 1. Dünya Savaşı sırasında Rus işgalinde tahrip edilmiş, yerine sonradan bugünkü Mama Hatun Camii inşa olunmuştur.⁵⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde Erzincan'dan Erzurum'a giderken geçtiği Mama Hatun Köyü'nden ve bu hatunun türbesinden şöyle bahseder: "Bu azize, bir kayalık yar derbend içinde binâ-yı kadîm bir kubbe-i azîmde medfundur. Kendisi Akkoyunlu pâdişâhlarından birinün duhter-i pâkize-ahteri imiş" der.⁵⁵

Dönüp batıya gelirken de:

"Yine garbe beş saat giderek Mama Hatun Karyesi'ne geldük. Bir derelü yirde kayalar dibinde ikiyüz hanelü Müslüman köyüdür. Bir beyaz yalçın dibinde Mama Hatun ziyaretgâhı vardır. Akkoyunlu pâdişâhlarının hatunlarından bir sâhibetü'l-hayrât imiş" diye ilâve eder.⁵⁶

Evliya Çelebi bu, Saltuklu Mama Hatun'u Akkoyunlu yapıverir. Seyyahın sözünü ettiği Mama Hatun Türbesi'ne gelince, bu hayırsever kadının bıraktığı eserlerden pek de söz etmeyen sanat tarihçilerimiz onun türbesine eserlerinde genişçe yer verirler. Bu konuda Prof. Dr. Oktay Aslanapa *Türk Sanatı* adlı eserinde şunları yazar:

⁵² Balducci Pegolotti, *La Practica della Mercatura*, Cambridge 1936, s. 28-29; T.E. Şahin, *a.g.e.*, s. 272-273; Haşim Karpuz, "Mama Hatun'a Atfedilen Yapılar", *Mengüceli Dergisi*, cilt II, sayı 16, s. 18-20.

⁵³ H. Karpuz, *a.g.mak.*, s. 20; T.E. Şahin, *a.g.e.*, s. 273; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, cilt II, s. 496.

⁵⁴ H. Karpuz, *a.g.e.*, s. 20; T.E. Şahin *a.g.e.*, s. 274.

⁵⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, c. II, s. 202.

⁵⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, c. II, s. 374.

“Anadolu’nun en önemli mezar anıtlarından biri de, Tercan’da, Mama Hatun adı ile bilinen kümbettir. Tamamen kesme taştan itinalı bir yapı olan kümbet, Anadolu’da başka benzeri olmayan değişik bir görünüştedir. Yuvarlak dilimli silindirik gövde üzerine, dilimli konik bir külâhla örtülen *asıl kümbedin* etrafı, daire biçiminde geniş bir kuşatma duvarı ile çevrilmiştir. Bu kuşatma duvarının iç tarafına sivri kemerli onbir derin niş açılmış, bunlar belki diğer lâhitlerin konulması için düşünülmüştür. Duvarlardan biraz daha yüksek olan dış portalin solundaki küçük nişte çeşme, sağında merdivenin girişi yer almıştır. Asıl kümbet çok sade, fakat abidevî bir kesme taş mimârisi ile belirmektedir. Dıştaki yuvarlak yivler ve bunlar arasındaki kavallar iç mekânda dar ve uzun silindirik nişler ve bunlar arasında, kubbenin ortasına kadar uzanan kaburgalarla içeriye aksetmektedir. Kümbet kapısının dikdörtgen sövelerindeki lotus-palmet frizinden başka süsleme yoktur. Buna karşılık, dış portaline içine alan giriş cephesi, nebatî motiflerin pek az olduğu zengin süslemelerle, çok ahenkli bir kompozisyonudur. İşlenmiş mukarnaslarla, dar portal nişini çevreleyen geometrik geçmelerden geniş bordürler, zincir örgüler, ince kıvrıkdallar ve rumîlerle kûfi ve nesih kitabeler, portal nişini çeviren, sade örgülü kûfi kitabe, geometrik süslemeli köşe sütuncukları, eşine az rastlanan başarılı bir üslûp birliği meydana getirmektedir. İki taraftaki sivri kemerli dar ve uzun nişleri çeviren çift bordür, sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen dördümlü düğümlerle, eski Türk motiflerini devam ettiriyor. Portalin sol yan nişinde çiçekli nesih kitabe ve zincir motifinin üstündeki sivri kemer biçimindeki dolgularda birbirini kesen altıgenlerle, Harrekan kümbetlerinin ve Nahcivan Yusuf bin Kuseyr, Mümine Hatun kümbetlerinin tuğla işlemleri taş olarak devam ediyor. Portal yan nişleri üzerinde lotus-palmet ve mukarnas friziyle, zincir örgü motifi arasında uzanan süslü kitabede “Ahlatlı Ebû’n-Nema bin Mufaddal” olarak mimarın adı okunmaktadır. Bu, ustanın eski bir taş işleme geleneği olan Van Gölü bölgesinden, Ahlat’dan geldiğini gösteriyor. Kitabede tarih yoktur. Üzerinde çok tartışılmış olan tarihi, üslûbuna göre XIII. yy.’ın başlarına işaret etmektedir. En son kaba tamiri ile kalitesi epeyce zarar görmüş, bozulmuştur.”⁵⁷

Sanat tarihçilerinden Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin kümbetin mimarî kaynağının Kubbetü’s-Sulabiye veya Kubbetü’s-Sahra olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁸ Doğan Kuban ise, Mama Hatun’un Ani bölgesindeki Mamikon-

⁵⁷ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 102-104.

⁵⁸ S.K. Yetkin, *Türk Mimarisi*, Ankara 1970, s. 69-72; S.K. Yetkin, “Mama Hatun Türbesi” (The Mausoleum of Mama Hatun), *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, sayı 1, 1956 (1957), s. 75-92, yalnız İngilizcesi için bkz., *The Burlington Magazine*, cilt 99, sayı 650, 1957, s. 146-147.

lular'ın bir prensesi saydığından türbeyi Ermeni mimârisi geleneğine bağlamış⁵⁹, Prof. Aslanapa ise Orta Asya'da Aral Gölü yakınlarında bulunan Tagisken mezar anıtları ile bu kümbet arasındaki benzerliğe dikkati çekerek: "Plân şekline gelince, son yıllarda, Orta Asya'da yapılan kazılarda Masson, Maveraünnehir'de, Aral Gölü'nün doğusunda bulunan Tagisken'de, M.Ö. VI-IV. yy'a tarihlediği eski mezar anıtlarını meydana çıkarmıştır. Tercan kümbedinin şekli, ana hatları ile daha bu türbelerde belli olmaktadır. Diğer kümbet şekillerinin de Orta Asya'ya bağlandığını gösteren bu prehistorik türbeler Sakalara maledilmek isteniyorsa da bunların M.Ö. III. yy.dan Hun mezarları olması düşünülebilir" demiştir.⁶⁰

Prof. Aslanapa'nın bu fikri daha genç kuşak tarafından da kabul görmüştür. Mama Hatun Kümbedi iki katlıdır. Zeminde lahtın gömülü olduğu yer, üst katta da mescid kısmı bulunmaktadır. Türbenin çevresinde tıpkı bir ananın etrafında çocuklarının toplanışı gibi Mama Hatun Köyü Mezarlığı yer almıştır.

Mama Hatun'un kadın kişiliği Ebû'n-Nema Usta⁶¹ tarafından bir sanat şaheseri olarak taşlara oyulup günümüze kadar yaşatılmıştır. Mama Hatun bir yönetici ve bir komutan kişiliğiyle de Doğu Anadolu'nun geçilmesi güç bir yolu üzerinde sanki vatanın manevî bekçiliğini yapmaktadır.

Tıpkı Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği Melik Sancar'ın annesi tarafından yaptırılan Hatuniye Kal'esi örneğinde görüldüğü gibi, bu toprakların geçmişteki koruyucuları arasında erkekler yanında kadınların da önemli bir yeri olmuştur.

Söz sırası şimdi Anadolu Selçuklu hükümdarlarından II. Kılıç Arslan'ın güzelliği ve hayırseverliğiyle meşhur kızı Selçuk Hatun'un hayatında. Tarihlerin Selçukî veya Selçuka Hatun diye bahsettiği bu hayırsever kadın Artuklu Emiri Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed'in de eşi-dir. Ancak Emir Nureddin bu güzel kadını bir muganniye ile aldatmış, bu olay üzerine Selçuka Hatun eşinden ayrılmış, ve bu acıyla 579 H./1180 M. yılında Anadolu, Musul ve Şam hacılarından oluşan bir kafiyle hac vazifesini yapmaya gitmiştir. Devrin tarihlerinde de yer alan bu hac kafilesinin hac emiri Taştekin diye bilinen ünlü bir kişidir. Bu sefere Selçuka Hatun'dan başka Nureddin Zengî'nin üvey annesi olan Irak Selçuklu Sultanı'nın eşi de katılmıştır. Tarihler bu hac seferine hatunların bayrak, da-

⁵⁹ Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1965, s. 151-152.

⁶⁰ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 104-105. Türbe için bkz., Birsen Peköz, "Kümbedler", *Önasya*, yıl 2, sayı 17, Ocak 1967, s. 11.

⁶¹ Z. Sönmez, *a.g.e.*, s. 173-176.

vul ve boru gibi hakimiyet alâmetleri ile askerî maiyetlerinin de katıldığını yazarlar. Selçuk Hatun'un bu hac yolculuğunda gerekli kişi ve yerlere para olarak yaptığı hayır ve hasenatın tutarı yüz deve yüküdür.

Selçuka Hatun hacca giderken Bağdat'a uğramış, Abbasî Halifesi onun güzelliğini duyunca kendisine ısrarla evlenme teklif etmiştir. Selçuka Hatun önceleri bu evliliğe razı olmamış, fakat Halife'nin ısrarı karşısında Halife'ye rızasını söylemek zorunda kalmıştır. Halife Nâsır Li-Dinillah bu genç ve güzel eşi adına özel bir saray ve bahçe yaptırmıştır. Ancak Selçuka Hatun bu izdivaçtan kısa bir süre sonra ölmüş, Halife büyük acılar içinde uzun süre yasta kalmış, bu arada Selçuka Hatun adına bir türbe, bir hankâh ve imaret yaptırmıştır.⁶² Bağdat'ın batı kesiminde inşa edilen bu tesise giderlerini karşılamak üzere Halife büyük bir emlak bağışlamıştır. Bu kuruluş Selçuk Hatun'un "Ahlâtiye" şöhretine bağlanarak "Ribâtu'l-Hilâtiye" diye adlandırılmıştır. Tarihlerde önemli bir yeri olan bu ribatın açılışında Halife Nâsır Li-Dinillâh büyük bir tören düzenlemiş ve ziyafet vermiştir. Yalnız bu ziyafet için 15.000 koyun, 30.000 kuş kesildiğini tarihler yazmaktadır ki diğer yiyecekler de buna göre kıyaslanabilir.

Ribâtu'l-Hilâtiye Bağdat'ın Ebu Cafer Mahallesi'nde yapılmış, zamanla bir ara Bektaşî Tekkesi olarak kullanılmış, Osmanlılar'ca Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında Bağdat Valisi Davud Paşa tekkeyi kapatmış, binada bir Dârü'l-Hadîs açtırmıştır. Ancak Dârü'l-Hadîs müderrisinin de bir Bektaşî dedesi olduğu anlaşılınca ribat hizmet dışı bırakılmış, 1831 yılında Dicle taşkınında büyük hasar görüp harabe haline gelmiştir.⁶³ Ribat gibi, Selçuka Hatun için Halife'nin yaptırdığı türbenin de Selçuklu üslûbunda olduğu söylenmekte olup, türbe de günümüze intikal edememiştir.⁶⁴

Selçuk Hatun'un kayınvalidesi, tarihçilerin "Türk yüzlü", "Türk Elbiseli" diye tanıttıkları, Anadolu'da "Ahîlik" in yayılmasında büyük rolü olduğu bilinen Halife Nâsır Li-Dinillah'ın annesinin, yani tarihlerin yazdığı üzere saliha, güzel ahlâklı, iyiliksever, yardıma koşan, hayır ve hasenat sahibesi diye sıfatlandırdıkları Zümrüd Hatun'un da bazı vakıfları vardır.

Türk olduğunda hemen ekseri tarihçilerin birleştikleri Zümrüd Hatun'un soyu, nerede doğduğu ve Halife Sarayı'na ne zaman ve nasıl geldi-

⁶² O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 193, , 215, v.d.

⁶³ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 225.

⁶⁴ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 222, 225.

ği bilinmiyor. Halife el-Müstencid Billâh 1157 senesinde oğlu el-Mustazi Bi-Emrillah adıyla halife olan Ebû'l-Ahmed Hasan ile evlendirmiş, bu evlilikten iki oğlu olmuş, büyük oğullar Ebu'l-Abbas Ahmed, adı geçen Türk yüzlü halifedir. Zümrüd Hatun 62 yaşında ölmüştür. Sadaka-i cariyeleri olan bu zühd ü takva sahibi kadının bilginleri sevip koruduğu, çağın bilginlerinden Ali b. Cevzî'nin Zümrüd Hatun için Bedir Sarayı Kapısı yanında özel bir yerde vaaz ettiği, vaazlarına Valide Hatun'u selâmlayarak, ona hayır dualar ederek başladığı tarihlere geçmiştir.⁶⁵

Zamanında "Ümmü'l-Halife" sanıyla anılan Zümrüd Hatun Hac farizasını yerine getirmiş, hac yolculuğuna çıkarken yanına ihtiyaç sahiplerine dağıtmak için 300.000 altın dinar ve 2000 deve almıştır. Hacıların su ihtiyacını karşılamak için su kuyularını ve havuzları ıslâh ettirmiş, su yollarını onartmıştır.⁶⁶

Bağdad'ın çeşitli yerlerinde de cami, medrese, tekke, imaret ve ribât gibi eserler kurdurmuştur. Bu mimarî eserlerden Camii ile Türbesi günümüze kalabilmiştir. Bu hayrattan eskilerce Ümmü Nâsır Medresesi diye bilinen Zümrüd Hatun Medresesi 1183 yılında Bağdad'ın Marufu'l-Kerhî Meşhedî yanında inşa edilmiş, Şafiîler için yapılan bu eğitim kurumundan zamanımıza bir iz kalmamıştır.⁶⁷

Yine Bağdad'da meşhur Mustansırıye Medresesi yanında Kapalı Çarşı içinde yapılan Zümrüd Hatun Camii başlangıçta "Ümmü Hazâir" adıyla anılmış, kuyumculara yakın olduğu için "Cami'ü's-Saga", ayakkabıcılar çarşısının yanında bulunduğundan "Cami'ü'l-Haffâfin" diye de adlandırılmıştır. Çarşının bir kısmı yıkılmış olup, cami geniş bir avlunun güneyinde yer almıştır. "Irak'taki Türk Mimarî Eserleri" üzerinde derinliğine bir inceleme yapmış olan Doç. Dr. Abdüsselâm Uluçam, Zümrüd Hatun Camii'nin girişini şöyle tasvir eder: "Cami avlusunun kuzey cephesine bitişik kapalı çarşının kahvehanesinden avluya 3 bölümlü bir taçkapıyla girilmektedir. Ortadaki asıl giriş kapısı daha büyük olup, yüksek sivri kemerin altında kalın örme motifli bir silme dolaşmaktadır. Silmeler vazö şeklinde birer altılığa oturur. Kemer kavsaraları Irak Selçuklu dönemi yapılarında sevilerek kullanılan saç örgüsü şeklindeki mukarnaslarla dolgulandırılmıştır. Kemer üçgenlerine geometrik motifler işlenmiştir. Kemer çeviren yazı kuşağında sülüs bir âyet kitabesiyle, 1342 H. tarihi yer almaktadır. Taçkapı kemeri silmesi gibi iki yanda vazö formlu altlıklara oturan ve tavana kadar uzanan burmalı 2 sütunce mevcuttur.

⁶⁵ İbn Cübeyr, *Rihle*, Beyrut 1964, s. 197; Kehhale, *a.g.e.*, c. II, s. 39.

⁶⁶ Tagrıberdî, *a.g.e.*, cilt VI, s. 182.

⁶⁷ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 217.

Yandaki nişler, yapı ve süsleme bakımından asıl girişin tekrarı niteliğindedir. Ancak son tamirle pencere şekline dönüştürülmüştür. Taçkapının avluya bakan iç cephesi de sivri kemerli sathî nişlerle teşkilâtlandırılarak üst kısımlar yıldız kolları ve gamalı haçlardan oluşan geometrik örneklerle süslenmiştir.”⁶⁸

Dr. Uluçam’ın tespitlerine göre cami kısmı altı kubbeli 16,5 × 22 m. ölçüsündedir. Cami’e 4 sivri kemerli revak şeklindeki son cemaat yerinden üç kapıyla girilmektedir. Doğuda mihrabın yanındaki kapı sonradan örülüp niş haline getirilmiştir. Mihrabı tamamen çini kaplıdır. Minberi taştan yapılmış, olup yalnız kürsü kısmı çini kaplıdır. Cami in kible duvarında mihrabın iki yanında altlı üstlü ikişer pencere, bir de mihrap üzerinde küçük pencere mevcuttur. Cami in güney doğu duvarına bitişik Şafiîler için tek kubbeli küçük bir cami daha yapılmıştır. Kubbesi altı metre çapında olup, hem avludan hem de Hanefiler Camiine içerden bağlanan iki kapısı olan bir küçük mekândır, firuze çinilerle kaplı mihrabı vardır. Zümrüd Hatun Camii’nin minaresi Bağdad’ın en eski minaresi kabul edilmektedir. Tuğladan yapılmış olan minaresinin şerefe altlığı, külâhı çinilerle süslenmiştir.

Cami avlusunun doğu kesiminde imam evi ve kütüphane hücresi vardır. Cami avlusunda sonradan müezzin evi olarak kullanılan küçük bir Şafiîler Medresesi yer almıştır. Medrese eyvanının bitişğinde İsmâil b. Kâzım Türbesi bulunmaktadır.⁶⁹

Zümrüd Hatun Ribatı H. 597/M. 1200’de Marufu’l-Kerhî Meşhedî yanında inşâ edilmiştir, bu yapıdan da günümüze bir iz kalmamıştır.⁷⁰

Zümrüd Hatun Cumade’l-ulâ M. 599/M. 1203’de ölmüş, 1193’te yaptırdığı türbesine gömülmüştür. Türbe Dr. Uluçam’ın tespitlerine göre Selçuk dönemi mimarî özelliklerini taşımaktadır, Bağdad tren istasyonu yanında eski Halife Mezarlığı’nın güneyinde bir tepecik üzerinde inşâ edilmiştir. Bu türbe son zamanlara kadar Harunu’r-Reşid’in eşi Sitti Zübeyde’ye ait olarak tanınmaktaymış. Kehhale’nin *A’lâmu’n-Nisâ*’da bahsettiğine göre Sitti Zübeyde de yoksul ve düşkünlere yardımlarıyla Dicle’den Mekte’ye yer altından yaptırdığı su akıtan kanallarıyla tanınmış, M. 831’de ölmüş ve Kureyş Mezarlığı’na gömülmüştür.⁷¹ Bu mezarlık Şiîlerce tahrip edilirken Sitti Zübeyde Türbesi de yıkılmıştır. Sonradan halk Zümrüd Ha-

⁶⁸ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁹ A. Aluçam, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁰ A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 225.

⁷¹ M.R. Kehhale, *a.g.e.*, s. 129, not: 2.

tun'un türbesini bu hanıma mal etmişlerdir. Dr. Uluçam'ın tesbitlerine göre Zümrüd Hatun Türbesi, Abdürrezzak Hasenî'ye göre Sultan Berkiyaruk'un kızı Mes'ud b. Melikşah'ın eşi Zübeyde Hatun'a (ölümü H. 532/M. 1137), Azzavî'ye göre de Harun el-Cüveynî'nin kızı Zübeyde'ye (ölümü H. 706/M. 1306) aittir; Alusî bir başka melikeye ait olduğunu, Herzfeld ise yapının mimarî üslûbuna bakarak Nâsır Li-Dinillah devrinden kaldığını, ve nihayet M. Cevat türbenin Nâsır Li-Dinillah'ın annesi Zümrüd Hatun'a (ölümü H. 599/M. 1202) ait bulunduğunu yazmışlardır.⁷² Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'atu'z-Zaman*'ındaki kayıt da bu hükmü doğrulamaktadır.⁷³

Zümrüd Hatun'un bu dünyadan ayrıldığı yıllarda H. 598/M. 1202'de Anadolu gazilerinden Turasan'ın Niğde'deki zaviye ve türbesine büyükçe bir arazi vakfı yapılır. Bu vakfın sahibesinin Alâeddin Keykubad'ın kızı Hundî veya Huand Hatun olduğu söylenir. Nitekim ileride üzerinde duracağımız Erzurum'daki Çifte Minare Medresesi'nin de bu hatuna mal edildiği görülecektir. 1202 yılında Turasan zaviye ve türbesine yapılan vakfa göre bu Hundî Hatun, Niğde'nin Çamardı, Karapınar ve Yalnızdam köyleriyle Ürgüp'teki Sultan Köyü'nün gelirlerini bağışlamıştır.⁷⁴ Turasan Beği Niğdeliler Hasan Bey, Haçlı kaynakları ise Assan diye anarlar. Niğde'deki meşhur Hasan Dağı adını bu Anadolu gazisinden almıştır. Bu dağ Turasan Beğ'in askerinden pek çok şehit vererek Haçlılar önünden çekilip şehit olduğu dağ olarak bilinir.

Anadolu'daki en eski hastahane de bir Selçuklu Hatunu'nun hatırasına yapılmış ve bu hatunun hayratı ile yediyüz yıl hizmet vermiştir. Bu uzun ömürlü hayratın sahibesi İsmetü'd-din Gevher Nesibe Hatun, Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. Kılıçarslan'ın oniki çocuğu arasında tek kızıdır. 1165'te doğmuş, sonu ayrılıkla biten acı bir aşk sonucu 39 yaşında veremden ölmüştür. Türbesi Gıyasiye Medresesindedir. Bu ayrılığa sebep olan I. Gıyaseddin Keyhusrev, Nesibe Sultan'ın son günlerinde bağışlanmasını istemek için kızkardeşinin yanına geldiği vakit Gevher Nesibe Hatun bir vasiyette bulunur. Babasından kendisine kalan mal varlığı ile bir Dârü's-Şifâ yaptırmasını ister. İşte Kayseri Gevher Nesibe Dârü's-Şifâsı bu vasiyetin eseridir. Hükümdar bu Şifâhâne'nin yanına bir de kendi adına tıp medresesi inşâ ettirir. Kayseri halkı bu iki yapıyı Çifte Medrese veya Çifteler diye adlandırır. Tarihte Şifâiye ve Gıyasiye diye geçen bu iki sağ-

⁷² A. Uluçam, *a.g.e.*, s. 129, not: 1.

⁷³ Sıbt ibn Cevzî, *a.g.e.*, s. 459.

⁷⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 130 (Vakıflar Gn. M. Arşivi 582 numaralı defter, s. 139; Haremeyn 4, s. 168).

lık kuruluşundan konumuzu ilgilendiren Şifâhâne'nin giriş kapısındaki kitabenin Türkçesi şöyledir:

“Kılıçarslan oğlu, dinin ve dünyanın koruyucusu, büyük Sultan Keyhüsrev zamanında- saltanatı dâimî olsun -Kılıçarslan'ın kızı-, dinin ve dünyanın ismeti, Melike Gevher Nesibe'nin -Tanrı onu sizin için razı kılsınvasiyeti olarak 602/M. 1205 yılında bu hastahanenin inşasına başlattı.”

1206'da tamamlanıp hizmete açılan Şifâiye tek katlıdır. Selçuklu taşoymacılığının güzel eserlerinden biri olan taç kapıdan ortasında havuz bulunan üstü açık bir avluya girilir. Kenarlarda üç eyvanla, üçü büyük, onyedisi küçük toplam otuzdört oda vardır. 42 x 40 m. boyutlarındaki Şifâiye dar bir koridorla tıp medresesine bağlanmıştır.⁷⁵ Şifâhanenin odalarında kışın ısıtmayı sağlayacak ocaklar yoktur. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, duvar içerilerine yerleştirilmiş borularla yandaki hamamdan alınan sıcak su buharıyla yapının ısıtılmış olacağını tahmin etmektedir.⁷⁶

Gevher Nesibe Sultan'ın bıraktığı zengin vakıf gelirleriyle yönetilip yediyüz yıl çevredekilerin sağlığına hizmet eden bu hayratın vakfiyesi geçen asırlarda kaybolmuştur. Vakıf defterlerindeki tayin kayıtlarına göre Şifâiye'nin hekimleri, cerrahları, göz hastalıklarına bakan kehhalleri ve eczacısı olduğu tespit olunmuştur.

Kayseri'nin Hacı İkiz Mahallesi'nde yer alan Anadolu'nun bu ilk hastahanesi, halen ayakta olup son yıllara kadar Müze hizmetlerinde kullanılmıştır. Selçuk Mimarî sanatının güzel eserlerinden biridir.

I. Gıyaseddin Keyhusrev'in eşi, I. Alâeddin Keykubad'in annesi Melike Ümmühan Hatun bir gece rüyasında Anadolu gazîlerinin ilklerinden ve en ünlülerinden Seyyid Battal Gazî'yi görür. Seyyid Battal Gazî M. 740 yılında yapılan bir Haçlı harbinde, bugün Seyitgazî adıyla anılan yerde şehit olmuştur. Ümmühan Hatun'a şehit düştüğü yeri gösterir, üstüne bir türbe yaptırmasını ister. Kutluca adlı bir çoban daha önce şehidin yattığı

⁷⁵ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 82; Mahmut Akok, “Kayseri’de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarîsi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, c. XVII, sayı 1, 1968, s. 133-184; A. S. Ünver, *Kayseri Tıp Sitemiz 760 Yaşında*, İstanbul 1966, s. 3, 6-8; Kâzım İsmail Gürkan, *Kayseri Mektep-Hastanesi*, İstanbul 1969, s. 3-4; Hüseyin Sipahioğlu, *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi*, Kayseri 1981, s. 7-11; Afetinan, “Kayseri’nin 749 yıllık Şifaiye Tıp Medresesi”, *Belleten*, c. 20, sayı 78, Nisan 1956, s. 237-246; A.S. Ünver “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 1, 1938, s. 19-20; Enver Bennan Şapolyo, “Darüşşifalar”, *Önasya*, cilt 3, sayı 35, Temmuz 1968, s. 10-11.

⁷⁶ İlhan Akçay, “İlk Türk Hamamları ve Şifahaneler’de Isıtma Tertibatı ile İlgili Bir Araştırma”, *Ülkemiz*, cilt II, sayı 13, Haziran 1967, s. 22-23, sayı 14, Temmuz 1967, s. 22-25.

yeri koyunlarını otlatırken bulmuş ve çevrenin Türk Beği'ne haber vermiş, çevresi taşlarla çevrilen mezar ziyaretgâh olmuş, Çoban Kutluca ve yanındaki Ana Kadın efsaneleşmiştir. Ümmühan Sultan rüyayı gördükten sonra Seyyit Battal'ın sözlerini oğlu Alâeddin Keykubad'a anlatır ve Gazî'nin kendine verdiği hediyeleri -Ümmühan Hatun'un uyanınca elinde bulduğu hediyeler iki kitap olup, biri Kur'ân, diğeri gazavatnâmedir- oğluna gösterir. Ustalar gönderilir. Kasabanın batısında Üçler Tepesi diye bilinen bir tepenin doruğa yakın yamacında Seyyid Battal Külliyesi'nin ilk binaları yapılır. Bunlardan Mescitin kapısı üzerindeki Arapça kitabeden bugünkü camiin yerinde ilk mescidin I. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında 604 H./1208 M. yılında inşa edildiği, Seyyid Battal Türbesi'nin ise Türbenin penceresi yanındaki kitabeye göre I. Alâeddin Keykubad tarafından annesi adına bina edildiği anlaşılıyor. Ümmühan Sultan'ın Türbesi de camiin batısında eski bir Bizans Manastırı üzerine inşa olunmuştur.⁷⁷ Külliyenin Ümmühan Sultan'ın adının da yer aldığı kitabelerin metinleri K. Wulzinger tarafından 1913'te "Drei Bektaschi-Klöster Phrigiens" ve Theodor Menzel tarafından 1925'te "Das Bektaschi-Klöster Sejjid-i Gazi" adlı kitap ve makalede tanıtılmışlardır.

Ümmühan Hatun Türbesinin önüne, Sultan Hatun adına bir de medrese inşa olunmuştur. Daha sonraki yıllarda yapılan hankâh, tekke, imaret, misafir odaları, tabhane, şadırvan ve müstemilâtla külliye tamamlanmış, Fatih, II. Bayezid ve Yavuz Selim zamanlarında büyük bir onarım yapılmıştır. Yavuz külliye vakfını genişletmiştir. Ümmühan Hatun'un temelini attığı Üçler Tepesinde görkemle yükselen bu külliye, Osmanlılar zamanında doğuya yapılan seferlerde ordunun ve hac seferlerinde kervanların mutlaka bir gece konakladıkları geleneksel bir ziyaret yeri olmuştur. Evliya Çelebi, Seyyid Gazî Dergâhı'nın bir Bektaşî Dergâhı olarak gelişmesinde Ahmed Yesevî Halifelerinin rolü olduğunu Seyahatnâmesinde kendine has üslûbu ile açıklamıştır.

Ümmühan Hatun'un gelini I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun da Selçuklu döneminde zengin vakıf ve hayratıyla tanınmış bir kadındır. Bu hatunun vakıfları üzerinde ileride durmak üzere, sırada bir Danişmendli Hatunu var. Atsuz Elti Hatun adlı bu hanım meşhur Selçuklu Emirlerinden Melik Gâzî'nin oğlu Yağı Basan'ın torunu, Danişmendli Mah-

⁷⁷ Yılmaz Önge, "Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Ümmühan Hatun Türbesi", *Önasya*, cilt 5, sayı 57, Mayıs 1970, s. 7-9; Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, cilt 1, Ankara 1969, s. 69-70.

mud Beğ'in kızıdır. Atsuz Elti Hatun, babası ve dedesi gibi hayır eserleri yapmak istemiş, Kayseri'deki ilk Türk devri camilerinden Kölük Camii'ni onartmış ve ibadete açmıştır. İzzeddin Keykâvus devri eserlerinden olan bu camiin kitabesindeki tarih 607 H./1210 M.'dir. Halil Edhem Eldem *Kayseriye Şehri* adlı eserinde bu kitabeyi yayınlamıştır, kitabenin Türkçesi şöyledir:

“Bu binayı Keyhusrev'in oğlu, dünya ve dinin şerefi, fetihler sahibi, müminlerin emirinin kasımı, büyük sultan Keykâvus'un hakimiyeti zamanında Allah'ın en zayıf kulu, iffetli kadın Yağı Basan oğlu Mahmud'un kızı Atsuz Elti Hatun 607 yılında onarttı.”⁷⁸

Atsuz Elti Hatun'dan sonra bu camii, 1335 depreminde yıkılınca Alâmeddin oğlu Kölük Şemseddin tamir ettirdiği için onun adıyla anılmıştır.⁷⁹

Konya'nın Esediye veya Mihmandar diye adlandırılan mahallesindeki Hatuniye Mescidi de bir Selçuklu dönemi kadın hayratıdır. Mescidin H. 610/M. 1213 tarihli vakfiyesine göre bu bina ilk defa Selçuklu sultanları soyundan Ahmedü'l-Arusî'nin kızı Devlet Hatun tarafından yaptırılmıştır. 1224 tarihli ikinci bir vakfiyede Mescid'in yaşatılması için ve görevlilere maaş olarak verilmek üzere Konya'da tarla, dükkân ev gibi bazı vakıf kaynakları bağışlanmıştır. Mescidin kuzeyindeki kalın ve köşeli minare üzerindeki “bu imareti Keyhusrev oğlu Keykubad'ın saltanat günlerinde Bedreddin b. Mahmud Biremunî'nin H. 627/M. 1229'da yaptırdı”ğınını açıklayan kitabenin başka bir imarete ait olduğu veya mescidin tamiriyle ilgili bulunduğu söylenebilir. Mescid zamanla harap olmuş, yerine kerpiçten bir bina yapılmış, sonra bu bina da yıkılarak 1957 yılında bugünkü Hatuniye Mescidi binası inşa edilmiştir.⁸⁰

Hatuniye Mescidi yanında Devlet Hatun'un yaptırdığı bir de Medrese bulunmaktaymış, bu eğitim yapısı da zamanla harap olmuş, yıkılıp gitmiştir.⁸¹ Bu küçük külliye den günümüze kalan tek eski anı Hatuniye

⁷⁸ H.E. Eldem, *Kayseri Şehri*, Hazırlayan: Kemal Göde, Ankara 1982, s. 60.

⁷⁹ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 16; A. Elti Hatun için bkz., İ.H. Konyalı, “Hatuniye Medresesi”, *Konya*, Ankara 1984, s. 95.

⁸⁰ Yılmaz Önge, “Çift Şerefeli Selçuklu Minareleri”, *Önasya*, cilt 5, sayı 50, s. 8 (Devlet Hatun yerine Raziye Hatun denilmiştir); F. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 219-220; Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 2 bs. Ankara 1971, s. 131-132; A. S. Ünver, “Konya'da İkinci Bir Çift Şerefeli Minare”, *Konya Mecmuası*, sayı 105-107, 1947.

⁸¹ İbrahim Hakkı Konyalı, “Hatuniye Medresesi ve Danişmendoğulları Ailesinin Konya'da, Aksaray'da ve Kayseri'deki Eserleri”, *Konya*, Ankara 1984, s. 87-90. İ.H. Konyalı, bu yazısında Raziye-Devlet Hatun'un Konya Kadinhani'nda 620 H./1223 M.'de yaptırdığı Ker-

Mescidi'nin minaresidir. Bunun da külâh kısmı ve ilk şerefesi yıkıldığından halk arasında "Güdük Minare" diye adlandırılmaktadır. Tuğla örülü bulunan bu minarenin şerefe altı çinilerle süslüdür. Mescidle minare arasındaki kitabesiz mezarın Devlet Hatun'a ait olduğu rivayet edilir.⁸²

Şimdi sıra Mengüceklerden bir melikenin hayratındadır. Mengücekler'den Erzincan Emiri Fahreddin Behramşah Gazî'nin kızı, yine aynı soydan Süleyman Şah oğlu Ahmed Şah'ın eşi Turan Melik Hatun 1228'de Divriği'de bir Dârü's-Şifâ yaptırmıştır. Dârü's-Şifâ, Turan Melik'in kocası Ahmed Şah'ın yaptırdığı Divriği Ulu Camii'ne bitişik olarak inşa edilmiştir. Hastahane, Hurremşah Ahmed Çelebi adlı bir mimarın eseri olup, harikulâde zengin motiflerle bezeli taç kapısı ile meşhurdur. Sivri kemerli iç kapıları, beşik ve yıldız tonozlu ve kubbeli odaları, revakları, çok ince iç bezemeleri ve sütunlarıyla erken devir Anadolu Türk mimarisinin eşsiz örneklerinden biri olarak günümüze kalmış bir millî mirastır.⁸³ Şifâhâne iki katlı olup, medrese plânlarına bağlı kalınarak inşâ edilmiştir. Dârü's-Şifâ'nın H. 626/M. 1228 tarihli vakfiyesi Arapçadır. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver bu dârü's-şifâ'yı Selçuklu hastahanelerinin en mamur ve mükemmellerinden biri olarak kabul etmiştir. Külliye'nin arkasında bulunan Türbedeki üç kabirden birinde Melike Turan Sultan'ın yattığı tahmin olunmaktadır.

vansaray'dan (s. 86), vakfettiği saraydan (s. 88) söz eder, Makalenin başlığındaki Hatuniye Medresesi'nden yazıda bahsolunmuyor, buna karşılık hatunun kardeşi Bedreddin Biremunî veya Beremonî'nin Aksaray'daki medresesi anlatılıyor.

⁸² İ.H. Konyalı, a.g.mak., s. 90'da türbeyle ilgili bir belge bulunmadığından bahseder.

⁸³ "Yapılışının 750. Yılı Hatıra Kitabı" olarak yayımlanan *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası* adlı eserde Darüşşifa ile ilgili şu yazılar vardır: Yılmaz Önge, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası ile İlgili Araştırma ve Yayınların Kısa Bir Tarihçesi", s. 13-16; Y. Önge, "Bugünkü Bilgilerimizin Işığı Altında Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", s. 33-50; Y. Önge, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'ndaki Usta ve Sanatkâr Kitâbeleri", s. 51-53; Y. Önge, "Divriği Ulu Camii ile Darüşşifası'nda Günümüze Kadar Yapılmış Olan Onarımlar, Değişiklikler ve İlâveler", s. 54-58; Y. Önge, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'ndaki Teknik ve Estetik Özellikler", s. 59-62; Y. Önge, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası ile İlgili Bibliyografya Denemesi", s. 63; Orhan Cezmi Tuncer, "Sivas-Divriği Melike Turan Şifahanesi'ndeki Türbe", s. 155-157; Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie* (s. 183-188) s. 282-287; A. Süheyl, "Divrikide Prenses Turan Malik Hastahanesi 1228", s. 303-304; Ali Saim Ülgen, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", s. 305-320; Doğan Kuban, "The Mosque and the Origin of Anatolian-Turkish Architecture", s. 335-341; Metin Sözen, "Divriği-Melike Turhan Şifahanesi", s. 342-345. Ayrıca bkz. Şerare Yetkin, "Anadolu'da Selçuklu Şifahaneleri", *Türk Kültürü*, sayı 10, 1965; Kâzım İsmail Gürkan, "Selçuk Hastahaneleri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972; Halim Baki Kunter, "Divrik'te Ulu Cami ve Turan Melik Darüşşifası", *Ülkü*, cilt 11, sayı 1-26, 1964; Selçuk Mülâyim, "Divriği Külliyesinde Teknik ve Güzellik", *Bilim ve Teknik*, Yıl: 11, sayı 130, 1978.

Prof. Dr. Oktay Aslanapa Ahlatlı Hurremşah⁸⁴ adlı mimarın eseri olan şifâhâne için şunları söyler:

“Camidekinin aksine Şifahanede abidevî olmakla beraber, gayet sakin, sade ve sürükleyici bir mekân etkisi vardır. Aslında kubbeli medreseler gurubuna giren şifahane, ortada dört sütun üzerine üç paralel tonozla örtülü geniş orta mekân ve biri girişte olmak üzere, değişik yıldız tonozlarla örtülü dört eyvandan ibarettir. Ortası bir fenerle açılmış olan orta mekân, yanlara ve köşelere doğru hafif dolgulu beşik tonozlu revaklarla bağlanmıştır. Sekizgen sütunların gövdeleri ise geometrik zikzaklı motiflerle tamamen işlenmiş, başlıklar da aynı süslemelerle belirsiz halde bırakılmıştır.

Güney tarafta, tonoz ve ayaklar üzerine bir asma kat çıkmakta, bunun pencereleri orta mekâna açılmaktadır. Cami’e bitişik olan kuzey yanı tek katlı olarak tonozlu iki oda ile kuzey doğu köşesinde dikdörtgen plânlı ve kubbe ile örtülü türbeden ibarettir.”⁸⁵

Tunceli Mazgirt İlçesi’ndeki Elti Hatun Camii ve Medresesi’nin yapım tarihi H. 627/M. 1229’dur. Elti Hatun II. Kılıçarslan’ın oğlu II. Süleymanşah’ın torunudur. Erken devir Selçuk camileri plânına bağlı, tonozla örtülü ve üç nefli sade cami için Prof. Aslanapa şunları yazar:

“Son araştırmalarda Y. Mim. Orhan Cezmi Tuncer tarafından etraflıca yayınlanarak meydana çıkarılan, Tunceli’nin Mazgirt kazasında Elti Hatun Camii, yanında, bir de kümbetle birlikte, Anadolu Selçuklu mimarîsini zenginleştirmektedir. Cami, dört ayakta kemerler üzerine mihraba dikey uzanan ortada geniş, yanlarda dar üç nefli bir yapı olup aydınlık fenerli orta bölüm çapraz tonozla, diğer bölümler sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Kuzey duvarının doğu tarafında camiden daha yüksek çapraz tonozla örtülü ortasında aydınlık feneriyle kareye yakın ve mihraplı bir bölüm Selçuklu camilerinde değişik bir görünüştür. Caminin kuzey kapısını da içine alan bu bölümün batıya açılan portalı asıl cami ile birlikte, bütün bir cephe meydana getirmektedir. Kuzeye doğru mukarnas nişli çeşme, dışarı doğru yarı yükseklikte bir çıkıntı halinde Selçuklu çeşmelerine bir yenilik getirmektedir. Kuzey batı kenarda caminin küçük sade diğer kapısı, iç döşemeden üç metre kadar yüksek olup belki mahfile götürüyordu. Mihrap sade bir niş olup, dışarıya bir çıkıntı ile işaret edilmiştir. Portal ve çeşmenin mukarnaslı nişlerinden başka kayda değer mi-

⁸⁴ Z. Sönmez, *a.g.e.*, s. 164-169.

⁸⁵ O. Aslanapa, *Anadolu’da İlk Türk Mimarîsi*, s. 73.

marî süsleme yoktur. Çeşmenin tarih kitabesinde Elti Hatun tarafından H. 650 ?/M. 1252? de yaptırıldığı anlaşılmaktadır.”⁸⁶

Elti Hatun Medresesi günümüze intikal edememiştir.

Selçuklu dönemi kadınları Anadolu’yu bir uçtan öte uca hayır eserleri ile donatmışlar, bu eserlerle sanki vatanın tapusunu çıkarmışlardır.

Kadın adına bağlanan bir Selçuklu devri sağlık kurumu da Kütahya’daki Yoncalı Ilıca binasıdır. Bu yapı Selçuklu devrinden kalma en eski ılıcadır. Kütahya-Tavşanlı yolu üzerinde bulunan Yoncalı Ilıca kitabesindeki kayda göre I. Alâeddin Keykubad devrinde saray mabeyncilerinden Ramazanü’l-Hacib’in kızı tarafından yaptırılmıştır.

Ilıca kitabesinde hatunun adı kesin bir şekilde okunamamaktadır. Bu adı Gülmüş, Gülsün, Gülsüm ve Gülümsen Hatun diye okuyanlar vardır. H. 1301/M. 1884 tarihli *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*’nde Ilıca hamamını yaptıranın Selçuk hükümdarı Keykubad olduğu yazılıdır. Kütahya halkı arasında yüzlerce yıldan beri anlatıla gelen Yoncalı efsanesinde ılıcanın korucusu Kütahya’daki Selçuklu valilerinden birinin kızı olarak geçer; bu ılıcanın suyu sayesinde hastalığından kurtulmuştur.⁸⁷

Selçuklu dönemi kadınları arasında hayratının çokluğu ve çeşitliliğiyle tanınan bir hatun vardır. Ulug diye anılan Büyük Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad’ın karısı ve II. Gıyaseddin Keyhusrev’in annesidir. Hıristiyan asıllı olup Kandelor yani eski Alanya hâkimi Kyrk Vard’ın kızıdır. Asıl adı bilinmeyen Mahperi Hatun’a Hvand Hatun da denilmektedir. Kayserililer Hunat, Alanyalılar Mahperi adıyla anarlar. Sultanla evlenişi 1221 yılı dolaylarındadır. Evliliğinin ilk yıllarında eski dinini değiştirmemiştir. Bıraktığı anıt yapılar, hayır eserleri onun sonradan çok dindar bir kadın olduğunun şahididirler. Bu eserlerin kitabelerinden en aşağı H. 635/M. 1237 yılından beri Müslüman olduğunda tarihçiler birleşirler.⁸⁸

Mahperi Hatun Kayseri’de bir büyük cami, yanında bir medrese ve bir hamam yaptırmıştır.

⁸⁶ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁸⁷ Yoncalı efsanesi için bkz., İhsan Tunçoğlu, “Kütahya Turizmi ve Gelenekleri”, *Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s. 757; A. Süheyl, “Kütahya’da Selçukluların Yoncalı Ilıcası 631 (1233)” *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, cilt 6, No. 21-22, 1943, s. 29-34.

⁸⁸ O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Tarihi*, s. 484; Halil Edhem (Eldem), *a.g.e.*, 95; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 336, 455 vd.

Camiin ön kapısındaki kitabenin Türkçesi:

“Bu mübarek camiin inşâsını Keykubad oğlu yüce sultan din ve dünyanın koruyucusu fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde Şevval 635 (1238 mayısı) yılında büyük âlim, kanaatkâr, dünya ve dinin yüz akı, hayırlar fatihi Melike oğluna emretti. Allah onun yüce varlığını daim kılsın ve gücünü arttırsın” dır.

Arka kapı kitabesindeki Arapça ibarenin karşılığı da şöyledir:

“Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu büyük sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde 635 yılında büyük melike din ve dünyanın yüz akı Mahperi Hatun emretti. Allah onun yüce varlığını sürekli kılsın.”⁸⁹

Kabir taşında yazılı ibarenin Türkçesi de şu şekildedir:

“Bu kabir Keykubad oğlu, dünya ve dinin koruyucusu, merhum, şehid Sultan Gıyaseddin Keyhusrev’in annesi namuslu, saadetli, şehide, takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci, ma’sun ve ma’sum, adâlet sahibi, dünyada kadınların sultanı, iffetli, temiz, çağının Meryem’i, zamanının Hatice’si, maruf dost, binlerce mal ve sadaka veren, din ve dünyanın yüz akı hatun, hanımların efendisi, Mahperi Hatun’undur. Allah cümlesine rahmet eylesin.”⁹⁰

Kayseri’deki Hunat Hatun Camii ve Medresesi yerli yabancı sanat tarihçilerince Selçuklu devri mimarîsinin şaheserlerinden sayıla gelmiştir.⁹¹ Her iki yapıda günümüze aslı güzellikleriyle kalabilmişlerdir. Özellikle taç kapılarındaki taş işlemeciliği günümüzde de hayranlıkla seyredilmektedir.

Prof. Aslanapa bu yapıları şöyle değerlendirir:

“Kayseri Huand Camii ve Külliyesi tamamiyle çok muntazam kesme taş kaplamalı bir yapıdır. Anadolu Selçukluları’nın ilk külliyesi olması bakımından ayrıca önemlidir. Bugünkü haliyle cami, medrese ve türbe ile tamirler sonunda şekli bozulmuş olan hamamdan ibarettir.”⁹²

Sonra 636 (1238)’de tamamlandığına işaret ettikten sonra camii bazı ulu camilerle karşılaştırır ve sözlerini şöyle sürdürür: “İki taraftaki para-

⁸⁹ H.E. Eldem, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁹⁰ H.E. Eldem, *a.g.e.*, s. 92.

⁹¹ Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, Çev. A.A. Tütenk, Ankara 1954; Mahmut Akok, “Kayseri Huand Hatun Mimari Külliyesinin Rölövesi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, cilt XVI, sayı 1, 1967 (1968), s. 5-44.

⁹² O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 46-47.

lel neften kuzeybatı köşesinde bulunanlar değiştirilerek buraya sekizgen kümbet eklenmiştir. Medrese de aynı yerden camiye bağlanmaktadır. Hamam ise ayrıdır. Camiin en dikkati çeken ve Anadolu'daki diğer camilerden farklı taraflarından biri de köşelerde ve yanlardaki yarım altıgen veya kare biçimindeki masif kuleler olup, âdetâ yapıya iki kapıdan girilen bir kale manzarası vermektedir. Aynı yarım kuleler medresede de görülüyor.”

Prof. Aslanapa caminin mihrap kompozisyonunda yazıya yer verilmeyişinde ve akant başlıklar dışında sadece geometrik süslemelerin hakim oluşunda Selçuklu mimarîsinin yaratma gücünün ve zindeliğinin açıkça görüldüğünü de sözlerine ekler.⁹³

Mahperi Hatun'un hamamı, Prof. Aslanapa'nın da belirttiği gibi, pek çok onarımlar geçirerek ve yapı olarak çok değişerek günümüze gelmiştir.⁹⁴

Bu hatunun diğer bir büyük hayratı da Tokat'ın Pazar Bucağı'ndaki Büyük Kervansarayı'dır. Selçuklu kervansaraylarının en güzel örneklerinden biri olan bu anıt yapının taç kapısı Türk taş işleme sanatının bir şaheseridir. Tamamen kesme taşlardan yapılan kervansaray dikdörtgen biçiminde, ortası avlulu, kenarları revaklıdır. Kapalı mekân tek nefli olup sade bir kapısı vardır. Taç kapıdaki yarısı kırılmış Arapça kitabenin Türkçesi şöyledir:

“Büyük sultan, ulu hakan yeryüzünde Allah'ın gölgesi, din ve dünyanın koruyucusu Keyhusrev b. Keykubad devrinde hükümdar hatunlarının melikesi Mahperi Hatun H. 637/M. 1237 yılında bu hanı yaptı.”

Çevresi onaltı adet takviye kulesiyle desteklenmiş olan bu güzel yapı kendi haline terk edilmiş, yıkıntı halinde onarılacağı günleri beklemektedir.⁹⁵

Kırşehir-Zile yolu üzerindeki Çekerek Suyu üstünde bulunan Kesik Köprü yanında yapılmış Çekerek Suyu Hanı'nın da Mahperi Sultan'ın hayratı arasında yer aldığı söylenmektedir.

Ulug Sultan Alâeddin Keykubad'ın diğer eşi Melike Âdiliye bir Mısır Eyyubî prensesidir. Alâeddin Keykubad, Mahperi Hatun'dan doğan büyük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev dururken bu hatundan doğan İzzeddin Kılıçarslan'ı veliahd yapmış, bu hükme bütün emirler de biat etmişlerdir. Bu durum hem Gıyaseddin Keyhusrev'in, hem de annesinin düşmanlık-

⁹³ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 47.

⁹⁴ Yılmaz Önge, *Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı, Yeni Bulunan Çini Tezyinatı*, *Önasya*, cilt 4, sayı 47, Temmuz 1969, s. 8-9, 17.

⁹⁵ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 125.

larına sebep olmuş, Mengüçik iline vali tayin edilen büyük şehzadenin yeteneksizliğinden, garip davranışlarından ve nihayet babasının av etinden zehirlenip ölmesinde parmağı bulunduğundan bazı tarihçiler bahsetmişlerdir.

Babasının ölümü üzerine kardeşini bertaraf ederek tahta geçen Gıyaseddin, ilk iş olarak Melike Âdiliye'yi o zamanlar "Dâru'l-Hısn" sayılan Ankara'ya sürgün olarak göndermiş, bir süre sonra da Sadeddin Köpeğ'e yay kirişi ile boğdurtmuştur. Melike Âdiliye Kayseri'de Kale önünden Erciyes Üniversitesi'ne giden ana yol üzerindeki kümbedinde son uykusunu uyur.⁹⁶

Ankara'da Melike Hatun Medresesi veya Kara Medrese diye adlandırılan, Hacı Bayram Hazretleri'nin de müderrisliğini yaptığı medresenin bu Melike'nin hayratı olması tahkiki gerekli bir ihtimal olarak söylenebilir. Eski Ankaralı'lardan duyduğum bir efsaneye göre bu eğitim kurumunu yaptıran hatun öldürüldüğü için medreseye "Kara" sıfatı takılmıştır.

Mevlânâ çevresinde bulunmuş, hayır ve hasenatıyla tanınmış iki hatundan Eflâkî Çelebi bahseder. Bunlardan Gürcü Hatun, Gürcü kraliçesi Rosudan'ın kızı II. Gıyaseddin Keyhusrev'in eşidir. 1237 yılında evlenmişler, Sultan onun dinine karışmayacağına dair söz verdiği için Konya'ya papazı, mukaddes tasvirleri ve Hıristiyan cariyeleri ile birlikte gelmiş, fakat az sonra kendi arzusu ile Müslümanlığı kabul etmiştir. Kocasının ölümü üzerine Muineddin Süleyman Pervane ile evlenen bu hatun bir Mevlânâ hayranıdır.⁹⁷

Eflâkî Dede'nin "Melike-i Saîde" diye anıldığı Gömeç Hatun ise Rükneddin lâkablı IV. Kılıçarslan'ın eşidir. Mevlânâ müridlerinden olan bu hatun çok açık elli ve hayırseverliğiyle tanınmıştır. Özellikle evlenme çağındaki kızların çeyizlerini yaptırdığı Mevlânâ'nın Mektupları'ndan anlaşılmaktadır.⁹⁸

Kırşehir'de H. 671/M. 1270'de Melik kızı Efray Hatun tarafından yaptırılmış bir medrese bulunmaktadır. Efray Hatun Medresesi dikdörtgen şeklinde 8 odalı pek metin bir yapı olup ortasında 100 m. karelik bir bahçesi ve kuyusu vardır. Efray Hatun Medrese'nin kuzey duvarına bitişik se-

⁹⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 405, 409, Kümbed'i için O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 106.

⁹⁷ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, Çeviren: Tahsin Yazıcı, cilt II, Ankara 1954, s. 172-173; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 314.

⁹⁸ A. Eflâkî, *a.g.e.*, cilt 1. s. 195, 369, cilt 2, s. 166, 353.

kiz cepheli bir kümbede son uykusunu uyumaktadır.⁹⁹ Halk arasında Muhterem Hatun diye bilinmektedir.

Yine Mevlânâ müridlerinden Fahrünnisa Nizam Hatun da Konya'nın Çaybaşı Mahallesi'nde bir mescid yaptırmıştır. Mescid zamanla yok olmuş, bu binanın yanındaki Nizam Hatun Türbesi de yıkılmıştır.¹⁰⁰

Konya'da Selçuklu dönemi kadın hayratı olarak bilinen bir eser de Süttekkesi Mescidi'dir. Sütü çekilen kadınların günümüzde de ziyaret yeri olan bu mescit ile yanındaki türbe 700 H./1300-1 M. yılında Keyhusrev oğlu III. İzzeddin Keykâvus'un eşi, kızı Fatma Hatun ve sütannesini için yaptırılmıştır. Türbedeki mezarlar bu üç hanıma aittir. Kerpiç ve moloz taşlarla yapılan ağaç ve toprak damlı bu yapı defalarca yıkılmış, yeniden onarılıp yapılmıştır.¹⁰¹

Konya'da bir kadın hayratı da Kutlu Melek Hatun'un, kocasının yaptırdığı vakfettiği Dârü'l-Huffaz'a kitap bağışlamasıdır.¹⁰²

Prof. Osman Turan Niğde yakınlarında yıllık vergisi 14600 dinar olan Karahisar-ı Yavaş adlı bir beldeden, buradaki Yavaş Hanı'ndan ve bu hana ismini veren ve belki de hanın kurucusu Yavaş Hatun'dan söz eder.¹⁰³

Asıl, kadın adlarına bağlanan han gibi geceleri yolcuların barındığı, en çok üç gece kalıp bu süre içinde korunup doyduğu ve halkın büyük hürmet gösterdiği "Saliha Hatunlar"ın kurduğu zaviyelerden Prof. Ömer Lütfi Barkan bahsetmektedir. Bunlar Batı Anadolu'da Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma, Hundî Hacı, Hacı Bacı, Sume Bacı zaviyeleridir.¹⁰⁴ Bu zaviyelerden Hacı Fatma Zaviyesi Kütahya'nın Şeyhlü karyesinde¹⁰⁵, Oda Yakan Baba zaviyesini yönetip geliştiren Hundi Bacı, Sume Bacı, Bacı Ana ve Azize Bacı Karaağaç dolaylarındadır.¹⁰⁶ Menteşe'de kocası Ahî İslâm'ın zaviyesini vakıflarıyla geliştiren Ahî Fatma

⁹⁹ Ali Saim Ülgene, "Kırşehir'de Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, s. 261.

¹⁰⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, cilt II. s. 26; M. Önder, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁰¹ M. Önder, *a.g.e.*, s. 144-145.

¹⁰² M. Önder, *a.g.e.*, s. 408.

¹⁰³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 617 h. 17.

¹⁰⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı II, 1942, s. 302.

¹⁰⁵ A.g.mak., s. 313.

¹⁰⁶ A.g.mak., s. 315-316.

Hatun'un¹⁰⁷ hayratını, Manisa'nın Kızılcalu karyesinde Sağrı Hatun zaviyesini¹⁰⁸ son devir Selçuklu kadın hayratı arasında sayabiliriz.

Yine son dönem Selçuklu kadın hayratı arasında Afyon'un "Kadınana Suyu" vardır. Susuz yerlere su götürmek, bozulan su yollarını onartmak, eskilerce hayratın en değerlileri arasında sayılmıştır. İşte III. Alâeddin Keykubad'ın kızlarından Gevherî Naime Hatun da su hayratı yapan son Selçuklu Hatunudur. Babasının ölümünden sonra sığındığı Afyon'a, mücevherlerini satarak su getirmiş, o zamanlar Sultanönü Hisarı diye anılan susuz Afyonkarahisar'ı suya kandırmıştır. Yakın zamanlara kadar Afyon halkının cennetten geldiğine inandığı Kadınana suyu, Afyon'a 24 km. uzaklıktaki Kışlacık ve Kalacık köyleri arasından arklar açılarak, dağ yamaçlarından yol bulunarak şehre getirilip çeşmelere dağıtılmıştır. Onüçüncü yüzyıl sonlarından veya ondördüncü yüzyılın ilk senelerinden beri Afyon'a akıp gelen bu suyu Atatürk'ün de severek içtiği söylenir.¹⁰⁹

Selçuklu dönemi kadın hayratını, bu dönemde yaşayan ve Selçukluların Kirman Kolu'nu teşkil eden birkaç kadın hayratından söz ederek bitirmek isterim.

Bu hatunlardan biri 1101-1142 yılları arasında Kirman'da hükümdarlık eden Melik I. Arslanşah'ın eşi Zeytun Hatun'dur. Bu hatunun vakıflarını Prof. Erdoğan Merçil şöyle anlatır:

"Melik I. Arslan-şâh'ın Zeytûn Hâtûn adındaki eşi de Kirman (Berdesîr)da medrese ribat gibi birçok hayır müesseseleri yaptırmıştı. "İsmet ed-Dîn" lakabını taşıyan bu hâtûnun evkafına ise "Evkaf-ı İsmetiyye (veya İsmetî) denilmekteydi. Medrese-yi Derb-i Mâhân ve Ribât-ı (Kuçe-i) Yezdiyân onun yaptırdığı binâlardandır. Adı geçen medresenin Berdesîr'in dört büyük kapısından biri olan Bâb (= Derb)î Mâhân civarında, ribatın ise yine aynı şehirde Yezdliler'in oturduğu mahallede bulunduğu anlaşılıyor."¹¹⁰

Selçuklu Dârü's-şifaları üzerinde duranlar 1272 tarihinde Kirman'da inşâ edilen bir Kutluğ Türkân Dârü's-şifâsı'ndan söz ederler. Prof. Merçil "Kirman Selçukluları" adlı eserinde bu hastahane yerine ikinci atabeg Müeyyed ed-Dîn Reyhân'ın Kirman'ın Habîs kapısı dolaylarında yaptırdığı "Mâristan-i Derb-i Habîs"ten söz etmektedir.¹¹¹

¹⁰⁷ A.g.mak., s. 320.

¹⁰⁸ A.g.mak., s. 328.

¹⁰⁹ Behçetoğlu Muzaffer Görktan, "Atatürk Kadınana Suyu İçerdi", *Ajans-Türk*, Yıl: 24, sayı 221, Aralık 1986, s. 6.

¹¹⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1980, s. 359.

¹¹¹ A.g.e., s. 360.

Yine aynı eserde Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın bir cariyeden doğma kızı Terken Hâtûn'un Melik Kavurd-şâh'ın torununun oğlu Süleyman-şah ile evlendiğinden bahs olunmakta ve geçen Terken Hatun'un Kirman'da bir medrese yaptırdığından ve bu medresenin bir de kütüphanesi bulunduğundan bahsedilmektedir.¹¹² Türk kütüphanecilik tarihinde bu kütüphane Türkân Hatun Kütüphanesi olarak geçmiştir. Terken Hatun'la Kutluğ Türkân Hatun birbirine karıştırılmaktadır.

Bu Türkân Hatun'un Fars edebiyatına Lâle Hatun diye şiiirleriyle geçen ve bizim hat tarihimize Padişah Hatun adıyla işlenen bir kızı vardır. Padişah Hatun, *Tuhfe-i Hattatîn*'de Müstakimzâde tarafından Kirman'da Karahıtay devleti hükümdarlarından Sultan Kutbeddin Muhammed'in kızı olarak tanıtılır.¹¹³ Kutluğ Türkân Hatun 1256'da doğmuştur. Bu akıllı, ağırbaşlı, güzel kıza, Moğollar götürmesin diye, önce "Hasanşâh" adı verilmiş ve erkek gibi büyütülmüş, birkaç kişi dışında kimse kız olduğunu bilmemiştir. Ancak kız büyüyünce bu sır gizli kalamamış, onun eşsiz güzelliğini duyan Abaka Han kıza talip olmuş, Kirman devletinin menfaatlerini hep ilk plânda tutan, hükümdar naibesi Kutluğ Türkan Hatun, İslâm'ın, Müslümanlığı kabul etmeyenlere kız verilmeyeceğine dair kesin hükmüne rağmen Padişah Hatun'u 1272'de Abaka Han'a vermiştir. 1282'de Abaka Han ölünce iki yıl sonra Padişah Hatun Argun Han'ın emriyle ve Moğol töreleri gereğince üvey oğlu Keyhatu ile evlendirilmiştir. Keyhatu 1291'de İlhanlı tahtına çıkmış, 1292 yılında da eşini "Safvetü'd-Din" lakabıyla Kirman tahtına oturtmuştur. Padişah Hatun'la eski Kirman hükümdarı Soyurgatmış arasında uzun süre saltanat çekişmeleri olmuş, etrafdakilerin fitnessi sonucu Padişah Hatun, üvey ağabeyini katlettirmiştir. Kocası Keyhatu'nun ölümü Padişah Hatun'un durumunu sarsmış, 1295'te Soyurgatmış'ın kızı ve Baydu Han'ın karısı olan yeğeni Şah Âlem'in teşvikiyle Baydu'dan alınan idam fermanıyla Padişah Hatun öldürülmüştür. Cesedi önce Meşkin'e gömülmüş, sonradan Kirman tahtına geçen Muzafferüddin Muhammed Şah halasının cesedini Kirman'a getirip Türkân Hatun Medresesi'ne gömdürmüştür.¹¹⁴

Bu hatunun da bir takım hayır eserleri bulunduğundan uzun süredir bahsedile gelmektedir. Bu eserlerden biri Erzurum'da Sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş Çifte Minareli Medrese'dir. Bu medrese, bir zamanlar

¹¹² Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 363.

¹¹³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, s. 145.

¹¹⁴ Bahriye Üçok, "İran'da Taç Sahibi Kadınlar", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1971, s. 476.

Alâeddin Keykubad'ın kızı tarafından 1253 yılında yaptırılmıştır, diye rivayet olunmuştur. Halen sanat tarihçilerimiz arasında bu konu tartışılmaktadır.¹¹⁵ Kesin bilinen husus bu medresenin bir Selçuklu dönemi kadın hayratı oluşudur. Bu anıt yapı, Anadolu'nun en büyük eğitim medreselerinden biridir. Plânı, süslemeleriyle uyumlu bir bütünlük içinde olup bu üslûbuyla Anadolu mimarî tarihinde önemli bir eserdir. 35 × 48 m. boyutlarında dikdörtgen biçimlidir, tamamen kesme taştan yapılmış, iki katlı, avlulu, dört eyvanlıdır. Kuzeydeki taç kapısı Selçuklu taş işlemeciliğinde bir sanat harikasıdır. Öne çıkışlı bu taç kapının nişi oldukça derin ve üzeri mukarnaslıdır. Kapıyı, beş değişik ende palmet motifli bordür çerçeveler. En dıştaki bordür bir vazodan çıkan hayat ağacı olup bütün kapıyı kuşatır. Kapının iki yanında gömme iki sütuncuk çıkıntısının sağındaki pano içinde çift başlı kartal oyması yer alır. Avludaki sütun gövdeleriyle eyvan cephesinde geometrik süslemeler dikkat çeker. Avlunun sağ ve solundaki revak altında öğrenci hücrelerinin kapıları sıralanır. Güney eyvanına bitişik bir kümbet vardır. Kümbet çok kenarlı ve konik külâhlıdır. Taç kapının iki yanındaki minareler harap olup yıkılmışlardır. Gövdeleri çini kakmalı tuğlalarıyla dikkati çekerler. Medresenin kitabeleri 1828 savaşında Rusya'ya götürülmüştür.¹¹⁶

Padişah Hatun'un Erzurum Ulu Camiiyle bir ilgisi olduğu söylenir. Bir rivayete göre yapımı, bir söylentiye göre de onarımı sırasında büyük yardımları olmuştur.

Tokat'ta Ali Paşa Câmii'nin doğusunda bir Selçuklu Hankâhı harabesi bulunmaktadır. 687 H./1288 M. yılında yapıldığı kitabesinden anlaşılan bu binayı, yine kitabeye göre Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud hükümlerinde büyük Melike Safvetü'd-dünya ve'd-din mimar Ebu's-Şems b. Hüseyin'e yaptırtmıştır. Bu hankâh'ın da Kirman'daki Kutluğ Devleti'nin altıncı hükümdarı Melike Safvetü'd-din Padişah Hatun tarafından yaptırıldığı kabul olunmaktadır. Ebu's-Şems Hankâhı adıyla anılan bu yapı 2 metreye yakın kısmı toprak altında kalmış, basık kemerli bir kapıdan üstü kubbeye örtülü olduğu sanılan bir orta mekâna girilmekte, karşıda bir eyvan, sağda ve solda ikişer oda bulunmaktadır. Eyvanın bir kısmı ile soldaki odalar toprak altında kalmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ Halûk Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatûniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, 1971, s. 209-247.

¹¹⁶ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 94-95.

¹¹⁷ Erol Yurdakul, "Tokat Vilâyetinde Bilinmeyen Bir Selçuklu Hankâhı", *Önasya*, cilt 5, sayı: 59-60, Temmuz-Ağustos 1970, s. 8-9.

Müstakimzâde ve Hacı Zihni Efendi'nin bildirdiklerine göre:

“Bu hatunun evsafı (*Mir'atü'l-Edvâr*) nam tarihde ve *Nuhbe*'de tasrih olunmuştur ki ziba tal'at ve hüsn-i hatt-ı Yakutâne'de hoşnüvis-i kitâbet ve şâire-i pür-mehâret idi. Bînazîr mesâhif-i şerîfe yazmıştır.”¹¹⁸

Yine Zihni Efendi'nin bu hatunun aynı kimse olduğunu tahmin edemediği Lâle Hatun başlığı altında şunları yazdığını okuruz:

“Meşâhir-i nisâ-i ehl-i Fûrs'den bir hâkime-i aliyyetü's-şân ve şâire-i âteş-zebân olup *Âteşgede*'de muharrer olduğu üzere bir müddet Kirmân hükûmetinde bulunarak reh-i hükümdârîde merdâne kadem basmış ve ulûv-i şân ve ismetini eser-i tab'-ı dîlcûyâne ve Mütenebbî-pesendânesi olan ebyât-ı âtiyyesiyle âleme ilân etmiştir.”

Zihni Efendi bundan sonra şairenin bir gazelinden beş beyitle, müstakil bir beytini verir.¹¹⁹

Lâle Hatun'un başka şiirleri de neşrolünmuştur. Bunlardan bir kıt'a da Pâdişah Hatun annesinden de bahsetmekte ve

هرچند که فرزند الغ سلطام
یامیوه بستان دل تر کام
میخندم از اقبال وسعادت لیکن
می گریم ازین غربت بی پایام

demektedir. Kıt'anın dilimize çevirisi şöyledir:

“Her ne kadar ulu bir sultan çocuğu ve Türkân'ın gönül bahçesinin meyvesi isem de ikbal ve mutluluktan gülüyorsam da sonsuz gurbet yüzünden içim ağlıyor.”¹²⁰

Sonuç olarak, vakıf tarihimiz üzerine çalışanlar, kadınların yaptırdığı hayır eserlerini, genellikle din değiştirenler için, ilk inanç dönemindeki işledikleri günahların bağışlanmasına bağlarlar. Bu belki İslâmiyeti ilk kabul dönemi kadınları olan Selçuklu hatunları için geçerli olabilir. Bu şart Mahperi, diğer adlandırılışla “Hunat” Hatun için doğru sayılabilir. Türkân Hatun gibi ihtirasına yenilip koca bir devleti temelinden sarsarak parçalanmasına sebebiyet verdikleri, hattâ bir takım yakınlarının

¹¹⁸ Mehmed Zihni, *Meşahirü'n-Nisâ*, İstanbul 1294 (1878), cilt 2, s. 397

¹¹⁹ M. Zihni, *a.g.e.*, cilt 2, s. 175.

¹²⁰ B. Üçok, *a.g.mak.*, s. 478.

ölümlerine yol açan davranışlarda buldukları için belki de gelecek nesillere kendilerini bağışlatmak üzere vakıflar, hayır ve hasenat yapmış olabilirler. Ancak yapılan hayır ve hasenatın çoğunda halkın yararı yanında Hak rızasının kazanılması da büyük ölçüde rol oynamıştır, denilebilir. Çoğunun zengin yurtlukları bulunan bu hatunlar, paralarıyla, İslâm dininin açık gereği olan bol sadaka ve zekât yanında, vakıf yapıp hayır ve hasenatta bulunmağa da yönelmişlerdir. Türk kadın vakıfları, her devirde, bağışlayanlarının gönül zenginliklerinin, eli açıklıklarının, iyilikseverliklerinin delili olmuştur. Gelecek nesillerin hizmetine sunulan bu hayrat, Türk sanat ve mimarî tarihine de övünülecek şaheserler kazandırmıştır. Kimi ibadet yeri, kimi eğitim yuvası, kimi aş ocağı, kimi kültür kuruluşu, bazısı barınak, bazısı sağlık kurumları olarak yüzlerce yıl binlerce, milyonlarca kişiye hizmet vermişler, bir karşılık da beklememişlerdir.

Bir kısmı yıkılmış, ancak adları tarihî kayıtlarda veya tarih sayfalarında kalmış, bir kısmı da tamamen yok olup gitmiş, bir kısmının belgeleri arşivlerde hatırlanıp aranacakları günü beklemekte, bir kısmı yıkıntı halinde ya tamamen yok olacakları veya onarılacakları günleri gözlemekte, bir kısmı da yapıldıkları yıllardaki güzellik ve görkemleriyle övünülecek millî kültür mirasları olarak ayakta gözlerimizi kamaştırmaktadırlar. Kim bilir Selçuklu Devleti'nin geniş coğrafyası içinde daha nice hatun daha nice hayır eseri meydana getirmişler, yararlananlardan kimi uzun yıllar boyu, kimi kısa süreli hayır dua almışlardır. Dilerim bu konuşma da onların hayırla yâdına bir vesile olur. Çoğunlukla güzel ahlâklı, erdemli, eli açık, iyilik ve hayır sahibi kadınları, adı bilinenler yanında adları unutulmuş hatunları rahmetle anıyorum. Türk vakıf geleneğinin bir kısım öncüleri olan Selçuklu dönemi hatunlarının ve çağdaşlarının durakları cennet olsun, yattıkları yer nurla dolsun. Çünkü o yerleri vatan yapmışlar, bıraktıkları eserlerle o toprakları tapu senedi gibi mühürlemişlerdir.

